

זולת לשבת ראשונה אחר י"ז בתמוז

על דבר הענייה: ב-14 כת"י ודפו"י אחד הענייה של הפיוט הזה הוא אל תחרש א-ל. מצאתי רק שני כת"י (מחזור נירנברג ו-St. Petersburg EVR IV 1) שבהם הענייה היא אל דמי לך, ועוד כת"י (ארלנגן) שבו הענייה בכל החרוזים הוא אל תחרש, ובשני החרוזים האחרונים הוא אל דמי לך. נראה שר' זליגמאן בער, ר' אברהם מאיר הברמן, והקובץ דבר יום ביומו, נסמכו על מקורות אלו ושינו את הענייה ל-אל דמי לך. לכן כיום כל הקהילות האומרות זולת זה מסיימות כל חרוז במלות אל דמי לך. בספר זה קבעתי את הענייה לפי דעת רוב המקורות העתיקים, אך כללתי את הענייה השניה כנוסח אחר.

פיוט זה, שנכתב לפני מסעי הצלב (ראה קטע ביוגרפי על ר' שמעון הגדול בסוף הספר) מתאונן על הצרות באשכנז. בתחילת המאה הי"א התגברו הצרות מאוד בעקבות התגירות של קרוב משפחה של המלך הנרי השני, וגם בעקבות הריסת כנסייה בירושלים ע"י המוסלמים בראשות הכליף חכים. יהודי מגנצא גורשו, והורשו לחזור רק אחרי שנתיים ולאחר שר' שמעון הגדול שילם שוחד רב. גזירות הגבילו את יהודי אשכנז ביבוא סחורה מאיטליה, ובכך פגעו קשות בפרנסתם. בתשובה ליהודי קושטא כותב ר' שמעון הגדול 50 שורות המתארים את המצב הנורא באשכנז בחצי הראשון של המאה הי"א.

ע"פ א"ב, ובסופו חתום שמעון בר יצחק, והוא ר' שמעון הגדול

אֵלֵּי אֵלֵּי חַי אֲרֵנָּה אֲנִי אֲשִׁיר
לִקְבֵּהָ שֶׁהוּא אֶל־חַי וְקִים
(וְאֵינוּ אָדָם מֵת). בָּלָב וּבִשְׁר
אֶתְחַנֵּן וְאֶתְפַּלֵּל אֵלָיו בְּכָל אֲבִיר
וְגַם בְּלִבִּי. שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן וְעוֹד
אֲנִי צָרִיךְ שִׁישְׁפִיעַ עָלַי דַּעַת
וְשִׁכַּל כְּדֵי שְׂאוּכַל לְהוֹדוֹת לוֹ
וְלִהְתַּפַּלֵּל לִפְנֵיו כְּרָאוּי.

אֵלֵּי אֶל־חַי אֲרֵנָּה.
בָּלָב וּבִשְׁר אֶתְחַנֵּן.
שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן.

אוצר החכמה

מקורות ומדרשים

ר' שמעון הגדול התאונן על הצרות בסליחות ובזולתות שכתב. הוא השתמש במושגים וביטויים שאפשר לפרשם כמתכוונים לצרות מסוימות שאירעו בימיו וגם כמתכוונים לצרות עם ישראל בכל הדורות בכלל. בצורה זאת קבע ר' שמעון שפיוטיו ימשיכו להיות שייכים ורלוונטיים גם לשעתם וגם לדורות. כשהבנתי שמלה או ביטוי מתייחסים לארוע שקרה בימיו ציינתי אותו, אך המתפלל יבין שהפיוט שייך גם לימינו ולזמננו כי צרות הגלות לא תמו.

אוצר החכמה

בָּלָב וּבִשְׁר אֶתְחַנֵּן, שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן אֵיתָא
במדרש תהלים (יח, בד"ה השני) אתה מוצא
שלא הניח דוד אבר שלא קילס בו להקב"ה,
קלסו בראשו, שנאמר (שם כג, ה) דשנת בשמן
ראשי, קלסו בעינים, שנאמר (שם כה, טו) עיני
תמיד אל ה', קלסו בפיו, שנאמר (שם עא, טו)
פי יספר צדקתך, קלסו באזניו, שנאמר (שם מ,
ז) אזנים כרית לי. בגרוננו, שנאמר (שם סט, ד)

יגעתי בקראי נחר גרוני. בלשונו, שנאמר (שם
לה, כח) ולשוני תהגה צדקך. בשפתיו, שנאמר
(שם קט, קעא) תבענה שפתי תהלה. בלבו, שנאמר
(שם מה, ב) רחש לבי דבר טוב. בכליותיו, שנאמר
(משלי כג, טז) ותעלוזנה כליותי. בידיו שנאמר
(תהלים קמג, ו) פרשתי ידי אליך. ברגליו, שנאמר
(שם כו, יב) רגלי עמדה במישור. במעיו, שנאמר
(שם מ, ט) ותורתך בתוך מעי. סוף דבר קלסו

בַּעֲמַל יְגוֹנֵי הַבֵּט.

כִּי כִקְצָח אֶחָבֵט.

הַסֵּר מֵעָלַי שְׁבֵט.

אַל תַּחֲרֹשׁ אֵל (נ"א אֵל דְּמִי לָךְ):

גָּבַר עָלַי גָּלוּת.

בַּחֲסֵר כָּל וְדָלוּת.

בְּרֵאוֹתַי בְּרֵם זָלוּת.

בעמל יגוני הבט ראה בעייפות
נפשנו מן הצרות הבאות עלינו.
כי כקצח אחבט כי הגויים מכים
וחובטים אותנו כמו שחובטים
זרעוני תבלינים להוציא מהם את
הגרעין. הסר מעלי שבט אנא
הקב"ה הסר מעלינו את עול
הגוים אשר הם שבט המוסר שבו
אתה מיסרנו:

גבר עלי גלות יסורי הגלות תקפו
עלינו מאד. בחוסר כל ודלות
ובגלות אנו עניים מרודים.
בראותי כרום זלות ואנו חשים

את בזיון העניות כאשר הגויים חומסים את ממוננו (ראה מקורות):

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

כקצח — תבלין שחובטים אותו להוציא ממנו את הגרעין. שבט — כינוי לצרות. כרום — לשון מעלה. זלות — זלזול והשפלה.
בכל איבריו בכלל, שנאמר (שם לה, י) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. בנפשו, שנאמר (שם קג, א) ברכי נפשי את ה'. בנשמתו, שנאמר (שם קנ, ו) כל הנשמה תהלל יה. אמר דוד אעפ"י שקלסתיך

בכל אלה, עדיין אני צריך לקלוט, שנאמר (שם עא, טו) פי יספר צדקתך.
הסר מעלי שבט איתא במדרש תהילים פרוש על הפסוק (תהלים יז, יג) פלטה נפשי מרשע חרבך. וכו' [דוד המלך מבקש מהקב"ה שימלט אותו] מאותה החרב שהיא חרבך [של הקב"ה] ועתיד אתה לרדות (להעניש) בה עולמך. כמה דאמר, (ישעיה י, ה) הוי אשור שבט אפ"י. ופירושו: שכשהקב"ה צריך להעניש את בני ישראל הוא משתמש באשור כשבט (מקל), כמו שהוא משתמש בחרבו של הרשע להעניש עוברי רצונו. וכאן הפייטן מבקש מהקב"ה שיצילנו מהגויים שהם שבטו (מקלו) של הקב"ה, ובהם הוא מענישנו.

גבר עלי גלות כן הוא בכל כתבי היד, אע"פ שבערוגת הבשם וכו"י תיקנו גברה עלי גלות כמ"ש (עמוס א, ו) גלות שלמה. אך נראה שהפייטן סמך על הפסוק (עובדיה א, כ) וגלות החל-הזה, ופירש ראב"ע אמר ר' משה הגלות שהחלו לגלות, ואם כפרושו, ואם גלות לשון נקבה היה לו לכתוב וגלות החל הזאת. מכאן שמלת גלות משמשת גם בלשון זכר.

גבר עלי גלות בחוסר כל ודלות מדרש תהילים (שוח"ט ט) על הפסוק ויהי ה' משגב לדך (שם י): א"ר יוחנן, כל מקום שנאמר דך, עני ואביון, מך, בישראל הכתוב מדבר, שאין עניות זוהי מהם משחרב בית המקדש. וכן הוא בספרי (ראה קלב) בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אביונים באחרים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום, אביונים בכם. ולכן סמך הגלות לעניות.

גבר עלי גלות אע"פ שיש כאן משמעות כללית של הגלות מא"י, אך בזמנו של ר' שמעון הגדול בשנת 1012 גירש המלך הנרי השני (קיסר הממלכה הרומית "הקדושה") את היהודים ממגנצא. ר' שמעון שהיה שתדלן גדול הצליח לבטל את הגזירה ולהחזיר את היהודים למגנצא, כנראה תמורת תשלום שוחד, ובגלל הישג זה ועוד שכמותו היו אומרים בכל שבת בקהילות אשכנז משך מאות שנים "יזכור אלקים את נשמת רבנו שמעון הגדול ואת חבריו בעבור שתקנו ויסדו שירות ותשבחות לאל, והרביץ תורה בישראל, והוציא אנוסים וספרי תורה מידי נכרים". רבנו גרשם מאור הגולה שחי במגנצא בשכנות עם ר' שמעון יסד סליחה אליך נקרא (יום ו' למ"א, כ' סיון למ"פ)

הם מאלצים אותנו להשתתף בתפלותיהם ובחגיגותיהם

דכאוני אויבי שקר הגויים
השונאים אותנו בחינם, על לא
עול בכפנו, משפילים אותנו.
זכרך מפי לעקר וכל זאת כדי
שלא נזכיר שמך עוד. בהיכלך
בלי לבקר ולא נבוא לבתי הכנסת
ולבתי המדרש:

דכאוני אויבי שקר.

זכרך מפי לעקר.

בהיכלך בלי לבקר.

אל תחרש אל (נ"א אל דימי לך):

מקורות ומדרשים

לרב נחמן בר יצחק: מאי כרם זלת לבני אדם
(שם)? אמר ליה: אלו דברים שעומדים ברומו
של עולם ובני אדם מזלזלין בהן. רבי יוחנן
ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: כיון שנצטרך אדם
לבריות פניו משתנות ככרום, שנאמר: כרם זלת
לבני אדם. מאי כרום? כי אתא רב דימי אמר:
עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון
שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים (כמו העני
שנצרך לבריות שפניו מאדימות ומחווירות). רבי
אמי ורבי אסי דאמרי תרוייהו: כאלו נדון בשני
דינים, אש (אדום) ומים (לבן), שנאמר: (תהלים
טו, יב) הרכבת אנוש לראשנו [להיות נושה בנו
דמתרגמין כנושה (שמות כב, כד) כרשיא] באנו
באש ובמים. ובתוספות (ע"ז יב, ע"ב ד"ה הבולע)
עלקא כרום זלות (תהלים יב, ט) מתרגמין כעלקא
דמוצצת דמהון דבני אינשי.

דכאוני אויבי וכו' בלי לבקר המלך הנרי
השני גזר בשנת 1012 שיהודי שלא ישתמד ר"ל
יגורש ממגנצא (וכנראה גם מערים אחרות). גם
היו גזירות וגרושים בצרפת בשנת 1007 תחת
המלך רוברט השני.

בהיכלך בלי לבקר משך המאה ה' ניסו
הגמוני מגנצא וורמייזא למסד מנהג שכמרים
יטיפו לדתם בבית הכנסת. אין ספק שיהודים
נמנעו מלבקר בבתי הכנסת כאשר ידעו שאורח
כזה ינאם בפניהם. במאה הקודמת, היתה
התכנסות כמרים בעיר מו (Meaux) אשר בצרפת,
ובה גזרו שלא יבנו היהודים בתי כנסת חדשים.
אין ידוע באיזו מידה קיבל המלך את הגזירות
האלו.

שבה הזכיר את גזירת הגירוש הזאת בצורה יותר
מפורשת וז"ל מבית תענוגיה סוכתה ומלונה
מגורשת עדתך לכל רוח ופנה.

בחוסר כל ודלות בראותי כרום זלות הגויים
היו מטילים מסים מיוחדים על היהודים. יהודי
שאנץ (Sens) סבלו במיוחד כאשר בתחילת
המאה ה"א, האשימו אותם שחללו פסל נוצרי
וקנסו אותם בקנס גבוה מאוד. יהודי שאנץ
התרוששו עקב העלילה הזאת, עד כדי שלא היו
יכולים להשתתף עם שאר יהודי צרפת בעזרה
לקהילות אחרות (ראה תשובות בעלי התוספות סימן
א). אע"פ שהיו באשכנז מספר יהודים עשירים,
כמו ר' שמעון עצמו, רוב בני אשכנז וצרפת
היו עניים. בזמן הזה התחילו הגויים להגביל
את עסקי היהודים. למשל בוונציה אסרו השליטים
(דוג'ה ארסו בשנת 945 וגם בשנת 995) להוביל
סחורות של יהודים. דוג'ה פטרוס בשנת 934
כתב לארכיבישוף מגנצא לאסור ליהודים את
השימוש במטבעות שעליהם הצלב. עקב גזירות
אלו התחילו היהודים להתרושש.

בראותי כרום זלות יסד הפייטן כרום זלות
להורות על שלושה עניינים הנדרשים מפסוק זה
(תהלים יב, ט) שאנו בני צריכים להיות רמים
ובמקום זה אנו שפלים, והגויים שהם בזויים
וקטנים כמ"ש (עובדיה א, ב) הנה קטן נתתיך
בגוים בזוי אתה מאד, היום הם רמים ונישאים,
ועוד שאנו בגלות עניים וצריכים לבריות, ועוד
שהגויים הם כמו העלוקה המוצצת את דמנו.
והכי איתא בגמרא: (ברכות ו, ע"ב) אמר ליה ההוא
מרבנן לרב ביבי בר אביי, ואמרי לה רב ביבי

הוֹנוּנִי מוֹנִי בְּתִלְאָה.
לְטַנְפִּי בְּבִאשָׁה וְחִלְאָה.
וְאָמְרוּ הִנֵּה מִתְלָאָה.

וְמָה לָכֶם לְהַעֲלֹב.
עַל-עֶסְקִי עוֹן צָלָב.
נִשְׁכַּחְתֶּם כְּמֵת מִלֵּב.
אַל תַּחֲרֹשׁ אֶל (נ"א אֶל דְּמִי לָךְ):

זְנַחְתִּי עֲדֵנִי תַעֲנוּגִים.
מִשְׁתִּיָּהֶם וּפֶת בָּגֶם.
וְכָל-מוֹעֲדֵיהֶם וְחָגִים.

חִי עָלֶיךָ הֶרְגָנוּ.
וּכְכֹלִי רִיק הֶצְגָנוּ.
נֶפֶשׁ לָךְ עֶרְגָנוּ.

אַל תַּחֲרֹשׁ אֶל (נ"א אֶל דְּמִי לָךְ):

הוֹנוּנִי מוֹנִי בְּתִלְאָה הַגּוֹיִים
מַעֲלִיכִים וּמַצְעִרִים אוֹתָנוּ
בּוֹיכּוֹחִיהֶם. לְטַנְפִּי בְּבִאשָׁה
וְחִלְאָה וּרְצוֹ לִלְכַלֵּךְ אוֹתָנוּ
וּלְהַטְבִּילָנוּ בְּמִים הַטְּמָאִים שֶׁלָּהֶם.
וְאָמְרוּ הִנֵּה מִתְלָאָה וְהֵם אָמְרוּ
לָנוּ הִנֵּה אַתָּם נוֹשָׂאִים מִשָּׂא כְּבֹד
(הַאֲשֵׁמָה שֶׁצִּלְבַּתְּם אֶת יִשְׂרָאֵל)
וְאַתָּם יֹגְעִים לְרִיק. וְמָה לָכֶם
לְהַעֲלֹב וּלְמָה אַתָּם מִמְּשִׁיכִים
לְהַחֲזִיק בְּדַתְכֶם וּלְכֹן אַתָּם
נִכְלָמִים. עַל עֶסְקִי עוֹן צָלָב בְּגִלָּל
שֶׁצִּלְבַּתְּם אֶת יִשְׂרָאֵל? נִשְׁכַּחְתֶּם
כְּמֵת מִלֵּב הִרֵי הַקֶּבֶ"ה שֶׁכַּח
אַתְּכֶם וְזָנַח אַתְּכֶם לְגַמְרִי!

זְנַחְתִּי עֲדֵנִי תַעֲנוּגִים וְאֵנוּ עוֹנִים
לָהֶם: מֵאֲסָנוּ וְעִזְבָנוּ אֶת כָּל
הַמַּאֲכָלִים וְהַתַּעֲנוּגִים שֶׁהֵם
מִבְּטִיחִים לָנוּ אִם נִשְׁתַּמֵּד ח"ו.
מִשְׁתִּיָּהֶם וּפֶת בָּגֶם וְגַם אֶת הַיֵּין
וְהַמִּצָּה שֶׁהֵם אוֹכְלִים בְּטַקְסִים
שֶׁלָּהֶם. וְכָל מוֹעֲדֵיהֶם וְחָגִים וְכָל
יֵתֵר הַחֲגָאוֹת שֶׁהֵם בְּדוּ.

חִי עָלֶיךָ הוֹרָגָנוּ אַתָּה הַקֶּבֶ"ה
שֶׁהֵנָּךְ חִי לְעַד וְאֵינְךָ מֵת, אֵנוּ
נִהַרְגִים עַל קְדוּשַׁת שְׁמֶךָ. וּכְכֹלִי רִיק הוֹצַגְנוּ וְהַגּוֹיִים עָשׂוּ אוֹתָנוּ כְּמוֹ כָּלִי רִק שֶׁאֵין בּוֹ תוֹעֵלֶת. נֶפֶשׁ
לָךְ עֶרְגָנוּ וְעִדְיִין נִפְשָׁנוּ מִשְׁתוֹקֶקֶת לְהִדְבֹּק בָּךְ:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

הוֹנוּנִי מוֹנִי וְכו' נִשְׁכַּחְתֶּם כְּמֵת מִלֵּב. כַּאֲשֶׁר
כּוֹמֵר חֲשׁוֹב, וּצְלִינוּס, הַתִּיִּיד בִּשְׁנַת 1005 צוּה
הַמֶּלֶךְ הַנִּרִי הַשֵּׁנִי לֵאחָד מִכְּמִרְיּוֹ לְכַתּוֹב כְּתָב
פְּלִסְתֵּר נֶגֶד הַיְּהוּדוֹת וְהַיְּהוּדִים. הַכְּתָב הָיָה מִלֵּא
חֲרוּפִים, גִּידוּפִים וּשְׁקָרִים, וְעָשָׂה רוֹשֵׁם רַב בַּחֲצָר
הַמְּלוּכָה וּבֵין הַגּוֹיִים.

נִשְׁכַּחְתֶּם כְּמֵת מִלֵּב כְּדֹאִיתָא בְּמִדְרַשׁ תַּהֲלִים (קִיט, כ) עַל הַפְּסוֹק (תַּהֲלִים קִיט, נֹא) זֹדִים הַלִּיצוֹנִי
עַד מֵאֵד מִתּוֹרֶתְךָ לֹא נִטִּיתִי. מָה הַלִּיצוֹנִי? מִלִּיצִים הֵם! אוֹמְרִים לִי מִי שֶׁהִגְלָה אַתְּכֶם עוֹד אֵינוּ
מִשִּׁיב אַתְּכֶם, וְכֵה"א (אִיכָה ד, טז) פָּנִי ה' חֲלַקְם לֹא יוֹסִיף לְהַבִּיטֵם, לִכְךָ נֹאמַר זֹדִים הַלִּיצוֹנִי עַד
מֵאֵד, וְאֵעֶפ"כ מִתּוֹרֶתְךָ לֹא נִטִּיתִי.

חִי עָלֶיךָ הוֹרָגָנוּ בִּשְׁנַת 1007 בּוֹמֵן מֶלֶךְ צִרְפֶּת רוֹבֵרֵט הַשֵּׁנִי רָצוּ לְהַכְרִיחַ אֶת יְהוּדֵי צִרְפֶּת
לְהִתְנַצֵּר, וְהַאֲוִיבִים נִקְבְּצוּ וְהִרְגוּ חֲסִידֵי עֲלִיּוֹן וְהִרְבָּה נִהַרְגוּ עַל קִידוּשׁ ה'

הם מעלילים עלינו כל מיני עלילות משונות שאין להם כל שחר

טוֹמְנִים פַּח מוֹקֵשׁ.

יִשׁוּר כִּשְׁךְ יוֹקֵשׁ.

עֲבוּר מִמֶּךָ לְהַעֲקֵשׁ.

יְעוֹלְלוּ עַלְלוֹת בְּרָשָׁע.

בְּלִי עוֹן וּפְשָׁע.

מִמֶּךָ נִוְחִיל יֵשָׁע.

אַל תַּחֲרֹשׁ אֶל (נ"א אֶל יְדָמִי לָךְ):

כָּל שְׂמִיחָה עֲרָבָה.

אֶל־יִגִּיל בְּלִי לְקַרְבָּה.

אֲנַחְתֵּנוּ כִּי רָבָה.

מדוע הקב"ה שותק כנגד הגזירות האלו

לָמָּה תִּבְיֹט בּוֹגְדִיךָ.

תַּחֲרִישׁ כְּבֹלַע יְדִידִיךָ.

טוֹמְנִים פַּח מוֹקֵשׁ הגויים תמיד זוממים ללכדנו ולטפול עלינו עלילות. יִשׁוּר כִּשְׁךְ יוֹקֵשׁ והם אורבים לנו כמו שאדם מניח מצודה ללכוד טרף. עֲבוּר מִמֶּךָ לְהַעֲקֵשׁ כדי שנסטה מדרכיך ולא נעבור אותך. יְעוֹלְלוּ עַלְלוֹת בְּרָשָׁע מרשעותם הם מעלילים עלינו כל מיני שקרים וכזבים. בְּלִי עוֹן וּפְשָׁע ובאמת לא חטאנו נגדם כלל. מִמֶּךָ נִוְחִיל יֵשָׁע ורק ממך אנו מצפים לישועה מהצרות האלו:

כָּל שְׂמִיחָה עֲרָבָה כל השמחות שהיו לנו שקעו ופסקו. אֶל־יִגִּיל בְּלִי לְקַרְבָּה ואין אנו מתקרבים לשמחה וגיל. אֲנַחְתֵּנוּ כִּי רָבָה מחמת האנחות הרבות שאנו נאנחים. לָמָּה תִּבְיֹט בּוֹגְדִיךָ מדוע אתה רואה את הגויים המורדים כך ואינם מכירים בך. תַּחֲרִישׁ כְּבֹלַע יְדִידִיךָ ואתה שותק כאשר ידידיך בני ישראל

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

פַּח מוֹקֵשׁ — מצודה. יִשׁוּר — יארוּב. כִּשְׁךְ — כאדם המוריד ומניח. יוֹקֵשׁ — מצודה. לְהַעֲקֵשׁ — לסטות. עֲרָבָה — חשכה. אֶל־יִגִּיל — לשמחה. בּוֹגְדִיךָ — כינוי לגויים כְּבֹלַע — כאשר בולעים וחומסים.

טוֹמְנִים פַּח מוֹקֵשׁ אולי הפייטן רומז על המעשה שעשה משומד אחד, שחוק בן אסתר, בלימוד' בשנת 994, שטמן צלם מדונג בארון הקודש והעליל שהיהודים משתמשים בצלם הזה כדי לשחוק על יש"ו הנוצרי. דבר זה גרם ליהודים הרבה צרות.

יְעוֹלְלוּ עַלְלוֹת בְּרָשָׁע בלי עון ופשע בשנת 996 מת המלך הוגו קפט אחרי שטופל בידי רופא יהודי. הגויים העלילו שהיהודים הרגו אותו. גם בשנת 1010 העלילו על היהודים באורליינש שהם גרמו לחילול כנסיית הקבר אשר בירושלים כאשר הם שלחו הודעה להאקים, שליט מצרים, שהנוצרים רוצים לכבוש את ארץ ישראל. גם היתה עלילה בעיר לימוניש (לימוד') שהזכרנו לעיל ד"ה טוֹמְנִים פַּח, ועוד כהנה וכהנה. עשרות יהודים נהרגו בעקבות העלילות האלו. בדרך כלל בכל פעם שהיתה לגויים איזה צרה היו מאשימים את היהודים. לדוגמא, בשנת 929-930 הגיע עבד-אר-רחמן כאלוף קורדובה עד לשערי טולוס, והיהודים הואשמו בבגידה ובמסירת סודות לאויב. **כל שמחה ערבה במדרש** (שמו"ר נב, ה) משחרבה [ירושלים] ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. **מהו ערבה? חשכה קבלה** (חשכה ת"א קבל) כד"א (בראשית א, ו) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. בעולם הזה שבת משוש כל הארץ.

למה תִּבְיֹט בּוֹגְדִיךָ איתא במדרש תהילים על הפסוק (פו, ב) שמרה נפשי כי חסיד אני. הקב"ה

נאכלים. בהתאפק המון חסדיך
כאשר שפע רחמך וטובך נעצרים
ונמנעים מלבוא אלינו:

מעַת הִיכְלֵי שָׁמַם מֵאֵז שֶׁנֶּחֱרַב
בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. בְּדַד יִשְׁבְּתִי וְדוֹמָם
אֲנִי נֶחֱשָׁבִים כָּאָדָם הַיּוֹשֵׁב לְבַד
בְּדוֹמִיָּה. כָּל הַיּוֹם מִשְׁתוֹמָם וְכָל
יָמָיו הוּא מְדוּכָא. נוֹטְלוֹ זִבְחִים
וְעוֹלֹת וּמֵאֵז שֶׁחֲרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
אֵין לָנוּ עוֹד קֶרְבָּנוֹת. בְּטֵל עֲנֵג
הִיכְלֹת וּגְזֵרוֹ חֲכָמִים שֶׁלֹּא לִבְנוֹת
שׁוּם בִּנְיָן שֶׁל שִׂמְחָה. וְעֲטָרוֹת
חֲתָנִים וּכְלֹת וְגַם עַל הָעֲטָרוֹת
הַמְיוֹחָדוֹת שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים לַחֲתָן
וּלְכֹלָה (רֹאה מִקְוֹרוֹת):

בְּהִתְאַפֵּק הַמּוֹן חֲסָדֶיךָ.
אֵל תִּתְּרֵשׁ אֵל (נ"א אֵל דְּמִי לָךְ):

מֵאֵז הַחֹרְבָן אֵין לָנוּ שִׂמְחָה שְׁלֵמָה וְאֵין לָנוּ סִנְהֶדְרִין

מֵעַת הִיכְלֵי שָׁמַם.

בְּדַד יִשְׁבְּתִי וְדוֹמָם.

כָּל הַיּוֹם מִשְׁתוֹמָם.

נוֹטְלוֹ זִבְחִים וְעוֹלֹת.

בְּטֵל עֲנֵג הִיכְלֹת.

וְעֲטָרוֹת חֲתָנִים וּכְלֹת.

אֵל תִּתְּרֵשׁ אֵל (נ"א אֵל דְּמִי לָךְ):

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

הִיכְלֵי — כינוי לביהמ"ק. משתומם — מדוכא. נקרא חסיד, שנאמר (ירמיה ג, יב) חסיד אני נאם ה'. ודוד קרא עצמו חסיד. אמר רבי אבא בשם רבי אלכסנדר, כל מי ששומע קללתו ושותק וספק בידו למחות, נעשה שותף להקב"ה, שכן הוא שומע לאומות העכו"ם שמחרפין אותו לפניו והיה יכול לאבדן בשעה אחת, ושותק. אף דוד כן היה שומע קללתו ושותק. לפיכך, שמרה נפשי כי חסיד אני:

ובטל ענג היכלות הוא כמו לשון הכתוב (ישעיהו יג, כב) היכלי ענג, והם ארמונות יפים העשויים לתפנוקים. והכי איתא בש"ע (או"ח קס, א) משחרב בית המקדש תקנו חכמים שהיו באותו הדור שאין בונין לעולם בנין מסוייד ומכויר (פי' מצוייר) כבנין המלכים. והוא על פי הגמרא (כ"ב ס, ע"ב) אין מסיידין ואין מכוירין ואין מפיידין בזמן הזה וכו' ת"ר לא יסוד אדם את ביתו בסיד ואם עירב בו חול או תבן מותר ר"י אומר עירב בו חול הרי זה טרסיד ואסור תבן מותר וכו' ומסיק שם: אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו ומשייר בו דבר מועט וכמה? אמר רב יוסף אמה על אמה אמר רב חסדא כנגד הפתח. ומשמע דלהתיר סיד מהני שיוור של אמה על אמה כנגד הפתח, אך בנין מכויר כדרך שהיו המלכים עושים אסור בכל גוונא.

ועטרות חתנים וכלות מקורו במשנה (סוטה מט, ע"א) בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים וכו' בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות ופרש"י בפולמוס — חיל שהביא אספסיינוס על ירושלים. בפולמוס של טיטוס — שהביא הורקנוס אאריסטובלוס אחיו ובין זה לזה היו חמשים ושנים שנה כדאמר בסדר עולם. ובגמרא (שם מט, ע"ב) מפרש עטרות חתנים: אמר רב לא שנו אלא של מלח וגפרית אבל של הדס ושל וורד מותר ושמואל אומר אף של הדס ושל וורד אסור של קנים ושל חילת מותר ולוי אומר אף של קנים ושל חילת אסור וכן תני לוי במתניתיה אף של קנים ושל חילת אסור וכן פסק בש"ע (או"ח קס, ד) שלא יניח החתן בראשו שום כליל. ועוד מפרש שם בגמרא: בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות: מאי עטרות כלות? אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן עיר של זהב תניא נמי הכי איזהו עטרות כלות עיר של זהב אבל עושה אותה כיפה של מילת. וכן פסק בש"ע (שם) דפסק וכן גזרו על עטרות הכלה אם הוא של כסף (וק"ו של זהב) אבל של גדיל מותר לכלה.

סוד סנהדרין ערער. זקנים שבתו משער. מבית לבנון יער.

סוד סנהדרין ערער מועצת הסנהדרין שהתוועדו יחד התרופף. זקנים שבתו משער והחכמים פסקו מלדון בסנהדרין הקטנה שבכל עיר ובכל פלך, שמקומו היה ליד שער העיר.

מבית לבנון יער וגם הסנהדרין גלתה מלשכת הגזית שהיה בבית המקדש שנקרא לבנון (על שם שמלביץ עונותיהם של ישראל) וגם נקרא יער (כי היו בו עצים מזהב שהיו פרים ורבים).

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

סוד סנהדרין ערער וכו' מבית לבנון יער — התרופף. משער — מקום הדין לבנון נ"ל דהפייטן דייק בלשוננו מאוד כשיסד מלות סוד סנהדרין ערער. כי כשגלתה הסנהדרין מלשכת

הגזית פסקו מלדון דיני נפשות בכל א"י, וזהו שיסד זקנים שבתו משער דמשמע מכל השערים שבערי א"י. ויסד ערער דמשמע שלא פסק לגמרי אלא החל להתרופף ולהתמעט. וזה מורה על המנעותם מלדון דיני נפשות, אך שאר הדינים שאינם תלויים בלשכת הגזית המשיכו לדון, עד אשר ברבות השנים פסקו בתי הדין מלדון דיני קנסות וגם פסקו מלקדש החודש עפ"י הראיה. ומקור ענין זה בגמרא (ע"ז ח, ע"ב) ארבעים שנה עד לא חרב הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות למאי הלכתא אמר רבי יצחק בר אבדימי לומר שלא דנו דיני קנסות. דיני קנסות סלקא דעתך וכו' (ומסיק שם דדיני קנסות דנו כ"ז שהיתה סמיכה) אמר רב נחמן בר יצחק לא תימא דיני קנסות אלא שלא דנו דיני נפשות. מאי טעמא? כיון דחזו דנפיש להו רוצחין ולא יכלי למידן (כשראו שרבו הרוצחים ולא יכלו לדון אותם) אמרו מוטב נגלי ממקום למקום כי היכי דלא ליחייבו (כדי שלא יחול עלינו החיוב לדון) דכתיב (דברים יז, י) ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא מלמד שהמקום גורם (ואם אין בית דין בלשכת הגזית אין דנים דיני נפשות כלל בשום בית דין). משמע שתחילת התרופפות הסנהדרין היתה כשגלו ממקומם בלשכת הגזית, אך בסנהדרין (נב, ע"ב) משמע שהיה משום ביטול הקרבנות, שכתב שם: דתניא ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים יז, ט) בזמן שיש כהן יש משפט בזמן שאין כהן אין משפט. אכן מלת סוד מורה גם על העצה והחכמה שהיו לחכמי ישראל שנתמעטה כשחרב בית המקדש, כדאיתה בגמרא (מגילה יב, ע"ב) ששאל אחשוורוש את החכמים מה לעשות במלכה ושתי וענו לו מיום שחרב בית המקדש וכו' ניטלה עצה ממנו. וגם פרוש זה יתיישב בפיוט. אך אין לומר דמלת סוד קאי על סוד העיבור שפסקו לקדש את החודש עפ"י הראיה, כי אין הדבר כן אלא המשיכו לקדש עפ"י הראיה אפילו שנים רבות אחר החרבן. כדאיתא בגמרא (ברכות סג, ע"א) שר"ע, שחי שנים רבות אחר החרבן, קידש עפ"י הראיה. ואע"פ שהרמב"ן (השגות על ספר המצוות עשה קנג) הציע דבעינן סנהדרין בלשכת הגזית כדי לקדש עפ"י הראיה, לא אליבא דהלכתא אמר כן אלא כדי להקשות על הרמב"ם ע"ש.

מבית לבנון יער מפרש בגמרא (יומא לט, ע"ב) על הפסוק (זכריה יא, א) פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארוזין אמר רבי יצחק בן טבלאי למה נקרא שמו לבנון שמלביץ עונותיהן של ישראל [ובויק"ר (א, ב) מוסיף: תני רשב"י למה נקרא שמו לבנון שמלביץ עונותיהם של ישראל כשלג הה"ד (ישעיה א, יח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו. ר' טביומי אמר על שם שכל לבבות שמחים בו הה"ד (תהלים מח, ג) יפה נוף משוש כל הארץ וגו' ורבנן אמרי על שם (מ"א ט, ג) והיו עיני ולבי שם כל הימים] אמר רב זוטרא בר טוביה למה נקרא שמו יער דכתיב (מ"א ז, ב) בית יער הלבנון לומר לך מה יער מלכלב אף בית המקדש

עֲנֵג נְהַפֵּךְ לְעֵגֶן.

וּבִטְלוּ שִׁירֵי נֶגֶן.

מִבֵּית מִשְׁתָּאוֹת מִנֶּגֶן.

אֶל תַּחֲרֹשׁ אֶל (נ"א אֶל דְּמִי לָךְ):

ענג נהפך לעגן העונג שהיה
לכלל ישראל בזמן בית המקדש
הוא עכשיו תוגה ויגון. ובטלו
שירי נגן ומאז החרבן בטלה
שירת הלויים. מבית משתאות
מנגן וגם בטל השיר מבית
המשתה (שלא במקום מצוה, עיין
מקורות):

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

עגן — כמו עגם, כמו עגמת נפש. שירי נגן — מלבלב. דאמר רב הושעיא בשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאים פירות בזמניהן. וכיון שהרוח

מנשבת בהן היו נושרין פירותיהן שנאמר (תהלים עב, טז) ירעש כלבנון פריו ומהן היתה פרנסה לכהונה וכיון שנכנסו עובדי כוכבים להיכל יבשו שנאמר (נחום א, ד) ופרח לבנון אמלל. ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירה לנו שנאמר (ישעיה לה, ב) פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה, אכ"ר.

ענג נהפך לעגן. איתא בספר יצירה (פ"ב, מ"ד) ושלש תמורות הן: תמורת כתר, כרת. תמורת ענג, נגע. תמורת תם, מת. ופירושו שהקב"ה ברא את עולמו ע"י כ"ב אותיות וה' דמנצפ"ך, והוא יכול לשנות ולתמך את הליכות העולם ע"י שינוי קל באותיות שבהן ברא את עולמו. ודע שאינו בגירסא של ספר היצירה שבידינו אך הרשב"ץ בספר מגן אבות (אבות פ"ד, מכו) הביאו בשם ספר היצירה, וגם הרמב"ן הביאו בפרושו עה"ת (דברים יח, ט) ועיין שם היטיב שמפרש שורש הענין, אך הרמב"ן לא ציין שהוא מספר היצירה. והפייטן שינה המלים בעבור החרוז, וראה במקור המלים.

ובטלו שירי נגן איתא במדרש (בראשית רבתי ויצא) אמרו רבותינו בשעה שגלו ישראל לבלב ובאו להם לפרת כד"א (תהלים קלז, א) על נהרות בבל גו' אמרו אומות העולם ללויים, עמדו לפני ע"ז ואמרו שירה כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש. אמרו להם הלויים שוטים שבעולם אלמלא אמרנו שירה על כל נס ונס שעשה לנו הקב"ה לא גלינו מארצנו, אלא הוסיף לנו כבוד על כבודנו וגדולה על גדולתנו, ונאמר שירה לפני ע"ז? מיד עמדו עליהם והרגו מהם תלי תלים. ואעפ"י שהרגו מהם הרבה, גדולה היתה השמחה שלא עבדו ע"ז, לכך נאמר (שם, ג) ותוללינו (מלשון תלי תלים) שמחה. מה עשו הלויים שנשארו? קצצו אצבעותיהם כדי שלא יקישו בכנורות. וכשהיו אומרים [הגויים ללויים] שוררו היו [הלויים] מראים אצבעותיהם מקוצצים ואומרים להם (שם, ד) איך נשיר ואצבעותינו מקוצצים?

מבית משתאות מנגן איתא במשנה (סוטה מח ע"א) משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר (ישעיהו כד, ט) בשיר לא ישתו יין. ובגמרא (שם) וממאי דמשבטלה סנהדרין כתיב? אמר רב הונא בריה דרב יהושע דאמר קרא (איכה ה, יד) זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם. ובמסכת גיטין (ז, ע"א) מפרש שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר? שרטט וכתב להו (הושע ט, א) אל תשמח ישראל אל גיל בעמים ולישלח להו מהכא (ישעיהו שם) בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו? אי מההוא הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא אבל דפומא שרי קא משמע לן. ופרש"י זמרא - לשורר בבית המשתאות ומוסיפים התוספות (ד"ה זמרא) וראוי להחמיר בכיוצא דההוא בירושלמי דהוה קאים ודמיך בזמרה שמתענג ביותר ושיר של מצוה שרי כגון בשעת חופה שעושין לשמח חתן וכלה. וביאר בשו"ת אגרות משה (או"ח א, קסו) דלמי שרגיל בכך שמתענג

גאל אותנו והבא אותנו לארץ ישראל והחזר לנו את המלוכה
ואת כבודנו

פְּקוּד גִּפְן כְּנַתָּךְ.

גּוֹרֵל חֶבֶל מִנְתָּךְ.

כָּרֶם חֲמֵד נְטִיעַתָּךְ.

צוּר לְיִשְׁעֶךָ תִּמְהַרְנָה.

גִּיה אֹרֶךְ תִּנְהַרְנָה.

פקוד גפן כנתך זכור את בני
שנמשלו לגפן ונטעת אותם בא"י
כמו גן. גורל חבל מנתך שאנו
הגורל והנחלה שנטלת לחלקך.
כרם חמד נטיעתך ואנו הכרם
הנעים שנטעת. צור לישעך
תמהרנה הקב"ה, האץ וזרז את
הגאולה. גיה אורך תנהרנה
האר לבני ישראל, לירושלים
ולארץ ישראל מנוגה אורך

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

ביותר דמי לבית המשתאות לכל אדם אף שאינם
רגילין דג"כ הוא תענוג ביותר. ולפ"ז עיקר
הגזירה היתה על בית המשתאות ועל דדמי ליה.
וכן משמע מהפיוט דיסד מבית משתאות מנגן שעיקר הגזירה היתה על בית המשתה. ולהרמב"ם
(תענית פ"ה ה"ד) שיטה אחרת, ועיין באגרות משה (שם) למעשה. ואתי שפיר שיסד ר' שמעון הגדול
סוד סנהדרי ערער ותכף מבית משתאות מנגן, משום דביטול השיר תלוי בסבת ביטול הסנהדרין.
וכן יסד הפייטן בקינת אלי ציון: עלי הגיון מחוליה, אשר דמם בעריה ותכף סמך לזה ועל ועד
אשר שמם/ובטול סנהדריה.

וכן משמע מהפיוט דיסד מבית משתאות מנגן שעיקר הגזירה היתה על בית המשתה. ולהרמב"ם
(תענית פ"ה ה"ד) שיטה אחרת, ועיין באגרות משה (שם) למעשה. ואתי שפיר שיסד ר' שמעון הגדול
סוד סנהדרי ערער ותכף מבית משתאות מנגן, משום דביטול השיר תלוי בסבת ביטול הסנהדרין.
וכן יסד הפייטן בקינת אלי ציון: עלי הגיון מחוליה, אשר דמם בעריה ותכף סמך לזה ועל ועד
אשר שמם/ובטול סנהדריה.

פְּקוּד גִּפְן כְּנַתָּךְ איתא במדרש (שמו"ר מד, א) פתח ר' תנחומא בר אבא (תהלים פ, ט) גפן
ממצרים תסיע למה נמשלו ישראל לגפן? אלא מה הגפן כשבעליה מבקשין שתשביח מה הם
עושין? עוקרין אותה ממקומה ושותלין אותה במקום אחר והיא משבחת. כך כיון שבקש הקב"ה
להודיע ישראל בעולם, מה עשה עקרון ממצרים והביאן למדבר והתחילו מצליחים שם והתחילו
מקבלין התורה, ואומרים (שמות כד, ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ויצא להם שם בעולם
שנאמר (יחזקאל טז, יד) ויצא לך שם בגוים ביפיך. ובפיוט הזה כשהפייטן מקונן על צרות הגלות
קורא לבנ"י גפן על שם הגלות. ובערוגת הבשם הביא כי גפן זאת בגימטריא ישראל.

גּוֹרֵל חֶבֶל מִנְתָּךְ איתא במדרש (ספרי האזינו ז) כשבא אברהם אבינו לעולם יצא ממנו פסולת
ישמעאל ובני קטורה. בא אבינו יצחק לעולם יצא ממנו פסולת עשו ואלופי אדום, חזרו להיות
רעים יותר מן הראשונים. כשבא יעקב לא יצא ממנו פסולת אלא נולדו כל בניו כשרים כמותו
שנאמר (בראשית כה, כז) ויעקב איש תם יושב אהלים. מהיכן המקום מכיר את חלקו (עם איזה
מהאבות הוא מזהה את בני"י)? מיעקב שנאמר (תהלים קלה, ד) כי יעקב בחר לו יי-ה ישראל.
ואומר (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. ועדין תלי בדלא תלי: אין אנו יודעים
אם המקום בחר לו ישראל לסגולתו ואם ישראל בחרו להקב"ה. ת"ל (דברים יד, ב) ובך בחר
ה' אלהיך. ומניין שאף יעקב בחר לו בקב"ה? שנאמר (ירמיה י, טז) לא כאלה חלק יעקב [אלא
יעקב בחר לחלקו את הקב"ה]. יעקב חבל נחלתו. (דברים, שם) אין חבל אלא גורל שנאמר
(תהלים טז, ו) חבלים נפלו לי בנעמים.

כָּרֶם חֲמֵד נְטִיעַתָּךְ ומפרש במדרש תנחומא (וילך ב) על הפסוק (ישעיה ה, א) כרם היה לידידי
בקרן בן שמן כרם זו ישראל שנאמר (שם כז, ב) כרם חמר ענו לה.

גִּיה אֹרֶךְ תִּנְהַרְנָה מבאר בפסיקתא דר"כ (כא, ד) ר' הושעיה בשם ר' אפס [אומר] עתידה
ירושלם לעשות קסילפנס (פנס ואבוקה העומדת על נס גבוה) לאומות העולם והם מהלכין לאורה

הגדול. לילה ויום תנצורנה
ותשמור על בני ישראל, ועל
ירושלים כל היום וכל הלילה:

קרית משושך בנה בנה את
ירושלים שהיא העיר שבה אתה
שמח. גער חית קנה קלל את
אדום שנמשלה לחיה (חזיר הבר)

לילה ויום תנצורנה.
אל תחרש אל (נ"א אל דמי לך):

קרית משושך בנה.
גער חית קנה.

מקורות ומדרשים

קרית משושך — כינוי לירושלים. גער — קלל. ומה טעם? (ישעיה ס, ג) והלכו גוים לאורך ומלכים
חית קנה — חזיר הבר כינוי לאדום. לנגה זרחך וכו'. ולהלן (פסיקתא כא, ה) ר' שמואל
בר נחמן [אומר] לפי שבעולם הזה מהלכין לאור
החמה ביום ולאור הלבנה בלילה אבל לעתיד לבוא אינן עומדין להלוך לא לאור החמה ביום
ולא לאור הלבנה בלילה. ומה טעם? (ישעיה ס, יט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה
הירח לא יאיר לך לאור מי מהלכין? לאורו של הקב"ה הדא דכתיב (שם) והיה לך ה' לאור
עולם.

לילה ויום תנצורנה איתא במדרש (שמו"ר יח, ה) אמר ר' נחמיה בא וראה אהבתו של הקב"ה
על ישראל שהרי מלאכי השרת שהן גבורי כח עושי דברו עשאו הקדוש ב"ה שומרינן לישראל
ומי הם מיכאל וגבריאל שנאמר (ישעיה סב, ו) על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים וסיפיה דקרא
כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו.

קרית משושך בנה על הפסוק (תהלים מח, ג) יפה נוף משוש כל הארץ קרית מלך רב יש כמה
מדרשים דומים המדברים ביופיה וחשיבותה של ירושלים, והם עניים במקום אחד ועשירים במקום
אחר. וצירפתים כדי למלאת החרבה. בפסיקתא רבתי (מא) איתא א"ר יוחנן אף כיפה של חשבונות
היתה חוץ לירושלים וחשבונותיהם היו יוצאים ועושים חוץ לירושלים תחת אותה הכיפה מחוץ לעיר
[ובשמו"ר (נב, ה) מוסיף שלא יחשב (חשבונות עסקיו) בירושלים ויצר לפי שנקראת משוש כל הארץ]
והיו אוכלים ושותים ושמים בתוך העיר. דבר אחר יפה נוף משוש כל הארץ היפה בטל שהוא
יוצא מתוכה ומנפף את הדגנים וברכה נותנת ומשמח כל הארץ. ובשמו"ר מוסיף וכל השבח הזה
למה? שהיא קרית מלך רב. ובילקוט המכירי יש מדרש שנעלם המוסיף [משל] למה הדבר דומה:
לעירוני [זר מעיר אחרת] שנכנס למדינה וראה פלטין של מלך כתליה מחופין שישא, תקרתה של
זהב נאה ומשובחת. תמה [העירוני על היופי הזה] ראהו בן מדינה [הגר באותו מקום] אמר לו על
מה אתה תמה? אמר לו [העירוני] לא נתמה על זו [שהפלטין כל כך יפה]? אמר לו [בן המדינה]
אין אתה יודע של מי הוא [הפלטין הזה]? של מלך רב הוא! כך יפה נוף משוש כל הארץ. וכל
כך למה? לפי שהיא קרית מלך רב. ובשמו"ר מסיים ומשחרבה [ירושלים] ערבה השמחה וגלה
משוש כל הארץ. וכו' וכשיבנה הקב"ה את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה שנאמר
(ישעיה נא, ג) כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה
ימצא בה תודה וקול זמרה. וכן בקרובה דיום ב' דר"ה יסד ר' שמעון קרית משוש היכל ואולם/מזבח
ישיב וכלי שרת כולם.

גער חית קנה ומפרש במדרש (שמו"ר לה, ה) שכל האומות מביאות דורון למלך המשיח ומקבלין
מהם ואח"כ מלכות אדום נושאת ק"ו בעצמה ואומרת ומה הללו שאינן אחיהם קבלו מהם אנו
על אחת כמה וכמה, ואף היא מבקשת להביא דורון למלך המשיח ואומר לו הקב"ה [למשיח]
(תהלים סח, לא) גער חית קנה, וכו' געור חיה הדרה בין הקנים שנאמר (שם פ, יד) יכרסמנה

שמו"ר חכמה

שְׁנִית עִמָּךְ תִּקְנָה.
 רַבָּה כַּחֲלוֹ צְבֹאֶיָּה.
 וְקִיָּם חֲזוֹן נְבִיאֶיָּה.
 חֶפֶת כְּבוֹד בְּמִקְרָאֶיָּה.
 אֶל תִּתְּרֶשׁ אֶל (נ"א אֶל יְדָמִי לָךְ):

הדרה בין הקנים הגדלים בביצות.
 שְׁנִית עִמָּךְ תִּקְנָה וקנה את בני
 שְׁנִית וגאלנה מיד האומות. רַבָּה
 כַּחֲלוֹ צְבֹאֶיָּה ברוך את צבאות
 ישראל שיהיו רבים כחול אשר
 על שפת הים. וְקִיָּם חֲזוֹן נְבִיאֶיָּה
 חֶפֶת כְּבוֹד בְּמִקְרָאֶיָּה וקיים את
 נבואת ישעיהו שהקב"ה יעמיד
 חופת כבוד בירושלים לכל צדיק
 וצדיק הנמצא בתוכה:

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

במקראיָה — במוזמנים לבוא אליה.

חזיר מיער (ופרש"י (פסחים ק"ח, ע"ב) דחזיר

ביער זו אדם שכתוב בה (דניאל ז, ז) אכלה

ומדקה ושאר ברגלה רפסה [אוכלת ומכרסמת והיתר רומסת ברגליה] זה דרכו של חזיר. ורבנו
 בחיי (בראשית לו, לט) פירש שאות הע' של יכרסמנה חזיר מיער תלויה ואם תוציאנה ישאר אותיות
 רמי), עדת אבירים בעגלי עמים (תהלים סח, שם) אותה שאוכלת שמנן (כוחן ועבודתם) של עמים
 ובאה בכחו של אברהם ואומר מהם אני, עשו בן יצחק בן אברהם. מתרפס ברצי כסף (תהלים סח,
 שם), אע"פ שחטא אדם וכועסת עליו מתרת את הפס ונוטלת את הכסף והיא מתרצה לו (פירוש
 שמקבלת שוחד). ומהו בזר עמים קרבות יחפצו (תהלים סח, שם), שהיא מפזרת לישראל מתלמודה
 של תורה (בזר מלשון פזר) ומכנסת אותן במה שיצר הרע חפץ בו (שהם חפצים לעשות מלחמה
 עם ה'). ד"א בזר עמים קרבות יחפצו, שפיזרו את ישראל מן העולם, ד"א בזר עמים שעשו את
 ישראל זרים לי. והם מביאין קרבנות? (פירש המלים קרבות יחפצו בלשון תמיה כלומר האם זאת
 האומה ראוייה להביא קרבן למלך המשיח?).

שְׁנִית עִמָּךְ תִּקְנָה מפרש במדרש תהלים (קז) שהקב"ה גאל אותנו לראשונה ממצרים, ובשניה
 מהגלות הזאת אשר אנו פזורים בכל העולם: אמר הקב"ה לישראל, כשהייתם במצרים הייתם
 מפוזרים (רק בארץ מצרים) וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס (ומשם יצאנו ממצרים). ועכשיו
 שאתם מפוזרים בכל הארצות אני אקבץ אתכם לעתיד לבוא, שנאמר (ישעיה יא, יא) והיה ביום ההוא
 יוסיף ה' שְׁנִית יְדוֹ לַקְנוֹת אֶת שֹׁאֵר עַמּוֹ.

רַבָּה כַּחֲלוֹ צְבֹאֶיָּה יסד כחול עפ"י המדרש (במ"ד ב, יג) בעוה"ז [בני ישראל] משולים כעפר
 [שהוא בזוי כמ"ש (מ"ב יג, ז) כי אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש] לימות המשיח הם משולים
 לחול הים [כמ"ש (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים] מה דרכו של חול מקהה שיניו
 [של אדם האוכל אותן] כך ישראל לימות המשיח מכלין כל האומות שנאמר (במדבר כד, יט) וירד
 מיעקב והאביד שריד מעיר, וכתוב (יחזקאל כה, יד) ונתתי את נקמתי באדם ביד עמי ישראל.

וְקִיָּם חֲזוֹן נְבִיאֶיָּה חֶפֶת כְּבוֹד בְּמִקְרָאֶיָּה ומקורו בגמרא (ב"ב עה, ע"א) אמר רבה א"ר יוחנן:
 עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנאמר (ישעיהו ד, ה) וברא ה' על כל
 מכון הר ציון ועל מקראיָה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה, מלמד
 שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו. וכו' מאי ועל מקראיָה? אמר רבה
 א"ר יוחנן: לא כירושלים של עולם הזה ירושלים של עולם הבא, ירושלים של עולם הזה כל
 הרוצה לעלות עולה, של עולם הבא אין עולין אלא המזומנים לה (והם הצדיקים, ולהם הקב"ה
 עושה חופות).

שִׁית פֶּאֶרָה כְּחַתָּן.
 לְהוֹשִׁיבָה בְּנוֹה אִיתָן.
 בְּרִיבּוֹי מַהֲר וּמָתָן.
 תָּשִׁיב מְלוּכָה לְבַעֲלֶיהָ.
 צִלְךָ תִּפְרֹשׁ עָלֶיהָ.
 וּכְכֹלָה תַעֲדָה כְּלִיהָ.
 אֶל תִּחְרֹשׁ אֶל (נ"א אֶל דְּמִי לָךְ):

שִׁית פֶּאֶרָה כְּחַתָּן הַלְבֵּשׁ לְבָנִי
 יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּאֶר שְׁלֵהֶם, כְּמוֹ חַתָּן
 הַמִּתְלַבֵּשׁ בְּבִגְדֵי הָדָר, כְּדֵי שִׁירָאוּ
 כָּל הָאוֹמוֹת בְּגִדּוֹלְתָנּוּ. לְהוֹשִׁיבָה
 בְּנוֹה אִיתָן וּתְכוֹנֵן וּתְבַסֵּס אֶת בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל בְּמִשְׁכָּן בְּטוֹחַ וּחִזָּק.
 בְּרִיבּוֹי מַהֲר וּמָתָן וְהָאוֹמוֹת
 יִבְיָאוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאִי דוֹרוֹנוֹת
 וּמִתְנֹנֹת. תָּשִׁיב מְלוּכָה לְבַעֲלֶיהָ
 הַחֲזֹר אֶת הַמְּלָכוֹת לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל.
 צִלְךָ תִּפְרֹשׁ עָלֶיהָ וּתְגַן עַל בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל וְעַל יְרוּשָׁלַיִם בְּצֶל כְּנָפֶיךָ.
 וּכְכֹלָה תַעֲדָה כְּלִיהָ וְאִזּוּ בְּנֵי

ישראל וירושלים ילבשו בגדי פאר כמו כלה:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

שִׁית — שִׁים וְהַלְבֵּשׁ. בְּנוֹה אִיתָן — בִּמְקוֹם
 בְּטוֹחַ כִּינוֹי לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל. מַהֲר וּמָתָן — דוֹרוֹנוֹת.
 תַעֲדָה — תִּלְבֹּשׁ, תַעֲנוּד.
 שִׁית פֶּאֶרָה כְּחַתָּן אִיתָא בְּמִדְרַשׁ (פְּסִיקְתָא
 דְּר"כ שׁוֹשׁ אִשִּׁישׁ נ"ב) וְהַלְבּוֹשׁ שְׁעֵתִיד [הַקְּב"ה]
 לְהַלְבִּישׁ לְמַשִּׁיחַ יִהְיֶה הוֹלֵךְ וּמִבְּהִיק מִסּוּף הָעוֹלָם
 וְעַד סוּפּוֹ שְׁנֵאמַר (יִשְׁעִיָּה ס"א, י) כְּחַתָּן יִכְהֵן פֶּאֶר,

וְיִשְׂרָאֵל מִשְׁתַּמְשִׁים לְאוּרֹו וְאוֹמְרִים אֲשֶׁרִי שַׁעַה שְׁמַשִּׁיחַ נִבְרָא וְכו'.

בְּרִיבּוֹי מַהֲר וּמָתָן כָּל הַמְּלָכִים וְהָאוֹמוֹת (חוּץ מֵאֲדוּם) יִבְיָאוּ מִתְנֹנֹת לְמֶלֶךְ הַמַּשִּׁיחַ כְּדֵאִיתָא
 בְּמִדְרַשׁ (שְׁמוּ"ר ל"ה, ה) וְכֵן אֵתָה מוֹצֵא לְעֵתִיד לְבּוֹא שְׁכָל הָאוֹמוֹת עֵתִידִין לְהִבְיָא דוֹרוֹן לְמֶלֶךְ
 הַמַּשִּׁיחַ וּמִצְרִים מִבִּיָּאָה תַחֲלָה וְכַסְבּוֹר שְׁלֵא לְקַבֵּל מֵהֶם וְאוֹמַר לוֹ הַקְּב"ה אַכְסֵינִי נַעֲשׂוּ לְבָנֵי
 בְּמִצְרִים שְׁנֵאמַר (תְּהִלִּים ס"ח, ל"ב) יֵאָתִיו חֲשֻמָּנִים מִנִּי מִצְרִים כּוֹשׁ תִּרְיָץ יָדָיו לְאַלְהִים. מִיד מִקְבֵּל
 מֵהֶן. נִשְׂאָה כּוֹשׁ קֵל וְחוֹמֶר: וְמֵה מִצְרִים שְׁשַׁעֲבָדוּ בְּהֵן קֵבֵל מֵהֶם, אֲנִי שְׁלֵא נִשְׁתַּעֲבַדְנוּ בְּהֵן עַל
 אַחַת כְּמֵה וְכְמֵה! מִיד (ש"ס) כּוֹשׁ תִּרְיָץ יָדָיו לְאַלְהִים. מִיד כָּל הַמְּלָכוֹת שׁוֹמְעוֹת וְהֵן מִבִּיָּאוֹת
 שְׁנֵאמַר (ש"ס, ל"ג) מִמְּלָכוֹת הָאָרֶץ שִׁירוּ לְאַלְהִים. אֵךְ הַמַּשִּׁיחַ לֹא יִקְבֵּל אֶת הַמִּתְנָה מֵאֲדוּם כְּמוֹ
 שְׂרָאִינוּ אֶת הַמִּשְׁךְ הַמִּדְרַשׁ בְּד"ה גַּעַר חֵית קִנְהָה.

תָּשִׁיב מְלוּכָה לְבַעֲלֶיהָ אִיתָא בְּאֲגֻדַּת אֲסֹתֶר (א, ב בְּסוּה"ד) ד"א עַל כֶּסֶּא מְלָכוֹתוֹ זֶה כֶּסֶּא שְׁלֵמָה
 שִׁיבַע עָלָיו וְדָן אֶת יִשְׂרָאֵל כְּעֵנִין שְׁנֵאמַר (דְּה"א כ"ט, כ"ג) וְיִשְׁבַּע שְׁלֵמָה עַל כֶּסֶּא ה' לְמֶלֶךְ תַּחַת דּוֹד אֲבִיו
 וְיִצְלַח וְיִשְׁמְעוּ אֵלָיו כָּל יִשְׂרָאֵל. בֵּא שִׁישַׁךְ מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְנִטְלוּ מִירוּשָׁלַיִם וְהִבְיָאוּ לְמִצְרַיִם, בֵּא מֶלֶךְ
 כּוֹשׁ וְנִטְלוּ מִמִּצְרַיִם וְחָזַר וְהִבְיָאוּ לִירוּשָׁלַיִם, עֲלָה נְבוּכַדְנֶצַּר וְנִטְלוּ מִירוּשָׁלַיִם וְהִבְיָאוּ לְבָבֵל וְיִשְׁבַּע עָלָיו
 שְׁבַעִים שָׁנָה שֶׁהָיָה הַבַּיִת חָרֵב, בֵּאָה מְלָכוֹת מִדִּי וְיִשְׁבַּע עָלָיו שְׁתֵּים וְחֲמִשִּׁים שָׁנָה, בֵּאָה מְלָכוֹת יוֹן
 וְנִטְלָתוֹ וְכַשְׁבַּקְשָׁה לִישֵׁב עָלָיו נִשְׁבַּרָה רִגְלָה אַחַת מִרְגְּלָיו שֶׁל כֶּסֶּא, וְלֹא יִשְׁבַּע עָלָיו, וְשִׁלְחָה וְהִבְיָאָה
 אוֹמְנִין מֵאַלְכַסְנִדְרִיא וְלֹא יִכְלוּ לְתַקְנָהּ, וְנִשְׁאָרָה שְׁבוּרָה וּמוֹנַחַת עַד עַכְשִׁיו. וְכַשִּׁיגִיעַ הַקֶּץ יָבּוֹא מַשִּׁיחַ
 בֶּן דָּוִד וְיִתְקַנָּה וְיִשְׁבַּע עָלָיו, וְאֵין מְלָכוֹת פּוֹסְקָת לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים, שְׁנֵאמַר (יִשְׁעִיָּהוּ ס"ז, ה)
 וְהוֹכֵן בְּחֶסֶד כֶּסֶּא וְיִשְׁבַּע עָלָיו בְּאַמְתּוֹ. וְנ"ל דְּלִכְּן נִקְרָא כֶּסֶּא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁם כֶּסֶּא ה' שְׁכֶשֶׁם שְׁבִירוֹר
 שֶׁה' הוּא מֶלֶךְ כָּל הָעוֹלָם וְלֹא יֵאָתָה מְלוּכָה כֵּן בְּרוֹר שְׁמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל הוּא הַמֶּלֶךְ הַנִּשְׂאָה וְהַמְּכּוּבָד בְּעוֹלָם.
 וּכְכֹלָה תַעֲדָה כְּלִיהָ לְפִי הַמִּדְרַשׁ (סְפָרִי בְּרַכָּה טו) קֵאִי עַל הָעֵדִי שְׁנִיטֵל מֵהֶם אַחֲרֵי חֲטָא הָעֵגֶל
 שִׁילְבְּשׁוּ אוֹתוֹ לְעֵתִיד לְבֵא: וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתֶךָ (דְּבָרִים ל"ג, כ"ט) אֲמַר לוֹ הַקְּב"ה מִשֶּׁה עֵתִיד אֲנִי לִיתֵן
 לָהֶם לִישְׂרָאֵל אוֹתוֹ זֵיין שְׁנוּטֵל מֵהֶם בְּחוֹרֵב כְּעֵנִין שְׁנֵאמַר (שְׁמוֹת ל"ג, ו) וְיִתְנַצְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת

שְׁלַח מַעֲמֶךָ פְּדוּתָּךְ לָנוּ חוֹפֵשׁ
 מֵהַגְלוּת. וְנִשְׁיֵר שִׁיר יִידוּת
 וְאִזְנֵנוּ לְךָ שִׁיר אֲהָבָה. כֹּאז
 בְּצֵאתִי מֵעַבְדוּת כִּמוֹ שֶׁשָּׂרָנוּ
 לְךָ כְּשִׁיצֵאָנוּ מִשַּׁעְבוֹד מִצְרַיִם.
 בַּיּוֹם רַעֲיִתְךָ בַּגְּזוּת כֹּאשֶׁר בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל עָבְרוּ אֶת הַיָּם. יִצְאָה
 חֲפָשִׁי בַּעֲלִיזוֹת יִצְאָנוּ לַחוֹפֵשׁ
 מִמִּצְרַיִם בְּשִׂמְחָה גְדוֹלָה. קְדוּשָׁה
 שֶׁבַחְךָ עַל זֹאת וְאִזְנֵנוּ שֶׁבַחְנוּ לְךָ
 עַל הַנְּסִים הַגְּדוֹלִים שֶׁעָשִׂיתָ לָנוּ
 כְּשֶׁהוֹצַאתָנוּ מִמִּצְרַיִם:

עזרת אבותינו וכו'.

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

עדים מהר חורב. בשבועה נשבעתי שעתיד אני שיר יידידות — שיר אהבה. בגזות — כשעברו. להחזירו להם כענין שנאמר (ישעיה מט, יח) חי אני נאם ה' כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה:

זולת לשבת שניה אחר י"ז בתמוז

פיוט זה, שנכתב לפני מסעי הצלב (ראה קטע ביוגרפי על ר' יוסף טוב עלם בסוף הספר) מתאונן על הצרות בצרפת. כבר בסוף המאה ה־ט' הכריחו יהודים ללכת לכנסיה ולשמוע הטפות כמרים. בסוף המאה ה־י' היתה עליילת דם בעיר לימוז' (אין אנו יודעים איך היא הסתיימה כי סוף כתיב נאכד). בתחילת המאה ה־י"א גברו הצרות. המלך רוברט השני הכריח את כל היהודים להתנצר ורק נסיעתו לאפיפיור של ר' יעקב בר יקותיאל מעיר רואן מנעה זאת. היו התנצרויות מאונס בעיר לימוז', והיו רדיפות ושחיתות בעיר אורליינס¹. יהודי שאנ"ן הוכרחו לשלם כופר רב בעקבות חילול אחד מהתמונות הקדושות של הנוצרים.

ע"פ א"ב, ובסוף חתום יוסף בר שמואל טוב עלם

הגויים הרסו את בית המקדש והם תמיד מתכנסים ומטכסים עצות איך להשמיד אותנו

אַרְיֹת הַדִּיחוּ פְּזוּרָה.
 מִבֵּית לְשָׁכוֹת וְעִזָּרָה.
 מֵאֵין אֲבִקֵּשׁ עִזָּרָה:

אַרְיֹת הַדִּיחוּ פְּזוּרָה הַגּוֹיִים
 שֶׁנִּמְשְׁלוּ לַאֲרִיּוֹת הַגָּלוּ
 אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּמְשְׁלוּ לִשְׁה
 פְּזוּרָה. מִבֵּית לְשָׁכוֹת וְעִזָּרָה
 מֵהִיכַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, מֵהַלְשָׁכוֹת
 שֶׁהָיוּ בְּהַר הַבַּיִת וְגַם מֵהַעֲזָרָה.
 מֵאֵין אֲבִקֵּשׁ עִזָּרָה וְעַכְשִׁיו, אֵיפֹה
 אֵלךְ לִבְקֵשׁ מֵהַקִּבֵּץ עִזָּרָה?

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

אַרְיֹת — כינוי לגויים שנמשלו לאריות. פְּזוּרָה — כינוי לבני ישראל הנפזרים בגלות. מִבֵּית לְשָׁכוֹת וְעִזָּרָה נראה דנקט שלשת אלו כי הבית, הכולל האולם וההיכל, והלשכות

באו כולם בברית הגויים כולם
התאחדו והסכימו יחד. נועצים
לב להכרית והם מטכסים עצה
איך לאבד את בני ישראל כליל.
מבלי תת שארית ובלי להשאיר
לנו שריד ופליט:

גבר חטא ואשמה בגלל
העבירות הרבות שעשינו. אויב
מקיף בנשמה הגויים השונאים
אותנו אינם מסתפקים בהשמדת

גופותינו ובגזל ממוננו אלא הם שואפים לחדור לנשמותנו ולהעבירנו על דתנו ר"ל (ועיין במקור
המילים). שם גפני לשמה והם מאבדים את בני ישראל המשולים לגפן:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

נועצים — מטכסים עצה. מקיף — דוקר וחודר. והעזרה הם מחנה שכניה, והנכנס לשם בטומאה
גפני — כינוי לבני ישראל שנמשלו לגפן. חייב חטאת. וכ"כ הרמב"ם (הלכות בה"ב פ"ז, ה"א
וה"ח) והוא עיקר המקדש. ולפ"ז הגירסא הנמצאת
ברוב כתה"י מביט לשכות יותר מסתברת מהגרסא מביט לשכות אשר במחזור נירנברג ובעבודת ישראל.
ועזרה, מאין אבקש עזרה פי' בערוגת הבשם כי הערוך (ערך עזרה) הביא בשם יש מפרשים
בשביל כן נקראת עזרה מן עזרה בצרות (תהלים מו, ב) כלומר ששם מתפללים לא-ל ושומען ועוזרן.
ובתוי"ט (מדות פ"ב מ"ז) הביא שהראב"ה מצא נקוד עזרת ישראל ולא עזרת ישראל כנדרש על
פי כללי הדקדוק, וביאר שהוא על פי הערוך הנ"ל שהקב"ה שומע את תפילות בני"י כשנאספים
בעזרה ועוזר להם. ובתוי"ט הביא מקור לדבר מהירושלמי (ברכות פ"ה) שנקרא עזרה שמשם עזרה
באה לעולם שנאמר (תהלים כ, ג) ישלח עזרך מקדש. ואינו בירושלמי שלפנינו אך בפסיקתא רבתי
(מא) איתא: יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מח, ג) א"ר לוי השמחה מציון [כדכתיב] ובאו ציון
ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה לה, י), הברכה משם וכו' התורה מציון וכו'. עזרה של
ישראל מציון שנאמר (תהלים כ, ג) ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך ולפ"ז יובן היטיב סוף החרוז
מאין אבקש עזרה, כי עתה שחרבה העזרה, מאין יבא עזרנו.

באו כולם בברית וכו' תת שארית. במקורותינו אין זכר לוועידה שבו הגויים נקבצו יחד במטרה
להשמיד את עם ישראל. אך נזיר בשם רודולף גלבר ימ"ש כתב בשנת 1036 (לערך) על הגזירות
בשנת 1009: "כשנודע הדבר [שליהודי אורליאנש היה יד בהריסת כנסיית הקבר בירושלים]. התכנסו
כל הנוצרים בכל העולם והחליטו פה אחד לגרש את היהודים מאחוזותיהם ומארצותיהם. הם
נהיו מטרה לשנאה כללית. הם גורשו מהערים, מהם נהרגו בחרב, אחרים נטבעו בנהרות, ורבים
נהרגו במיתות אחרות. אחדים אפילו שלחו יד בנפשם בדרכים שונות." מאידך גלבר זיף והמציא
הרבה, וכתביו מלאים השערות לא מבוססות. אפילו הנוצרים מתייחסים לכתביו בזלזול. אך המלומד
בלומנקרנץ, בספרו Les Auteurs Chrétiens Latins du Moyen Age sur les Juifs et le Judaïsme
עמ' 257, מסיק מהציטוט דלעיל שהיתה איזו ועידה בימי ר' יוסף טוב עלם שגזרה גזירות נגד
היהודים, וכן נראה מהפיוט הזה.

אויב מקיף בנשמה ימי הביניים היו מלאים בגזירות שתכליתם היתה להכריח את בני"י
להשתמד ר"ל. בידנו מגילה המספרת על גזירה בשנת 1007 שבה מלך צרפת רוברט השני הכריח
את כל יהודי ארצו להשתמד. רק בעקבות התערבותו של ר' יעקב ב"ר יקותיאל מרדום (היא Rouen)
אצל האפיפיור, הופרה הגזירה. גם סיפור נוצרי מאת Adhemar of Chabannes מספר על שמדים

דְּבִים וְאַרְיוֹת נֶהְמוּ.
חֶפְצֵי קִרְבַּתְךָ הָמוּ.
מֵעֵי בָּיִם יֶהְמוּ. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:
הָרְסוּ מְרוֹם הָרִים.
אֶרְצִי בְּזָאוּ נְהָרִים.
לְשִׁפּוֹךְ דָּם מִמֶּהָרִים:

דבים ואריות נהמו האומות, שנמשלו לחיות טרף כמו דובים ואריות, נתנו קול רעש. חפצי קרבתך המו ובני ישראל הרוצים להתקרב אליך בתשובה השתוקקו לך. מעי בים יהמו וקרבי התרגשו מהתשוקה הזאת, כמו שהים רוגש:

הרסו מרום הרים ארצי בזאו נהרים הגויים, שנמשלו לנהרים,

כי הם רוצים לשטוף את אהבת בני ישראל לקב"ה שנמשלה לאש, הרסו את בית המקדש העומד במרומי הר וגם שדדו ובזזו את ארץ ישראל. לשפוך דם ממהרים ועוד הם ממהרים להרוג את בני"י:

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

מאולצים בלימוד' על ידי הבישוף Aludin ימ"ש בשנת 1010. ר' יוסף טוב עלם היה הרב בעיר לימוד' קרוב לזמן הזה, אם לא ממש בזמן הזה. שם גפני לשמה יסד גפן ככינוי לישראל שנמשלו לגפן בגלל ריבוי הצרות, כדאיתא במדרש (ויק"ר לו, ב). מה גפן זו בתחלה היא נרפסת ברגל ואח"כ עולה לשולחן מלכים כך ישראל נראין כאלו מאוסין בעולם הזה דכתיב (איכה ג, יד) הייתי שחוק לכל עמי נגינתם כל היום אבל לעתיד לבא (דברים כח, א) ונתנך ה' עליון דכתיב (ישעיה מט, כג) והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך.

דובים ואריות נהמו. נראה שהמשיל את האומות לדובים ואריות על שהם החיות המסוכנות שרבים ניזוקים מהם (ראה מקור הפיט).

ארצי בזאו נהרים והמדרש (שהש"ר ח, ח) מסביר שהקב"ה קורא לאומות נהרות כי הם תמיד מאיימים לשטוף ולסחוף את בני ישראל. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח, ז) מים רבים אלו אומות העולם שנאמר (ישעיה יז, יב) הוי המון עמים רבים וכו' כשאון מים כבירים. לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש שם) אהבה שהקב"ה אוהב לישראל שנאמר (מלאכי א, ב) אהבתי אתכם אמר ה'. ונהרות לא ישטפוה (שה"ש שם) אלו אומות העולם המד"א (ישעיה ז, כ) ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה בעברי נהר וגו' [וכן] (שם ח, ז) ולכן הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וכו'.

לשפוך דם ממהרים ראה לעיל ד"ה באו כולם. גם במגילה על גזירות 1007 שהזכרנו בד"ה אויב מקיף, מסופר על גזירות מלך צרפת רוברט השני שגזר שהיהודים ישתמדו ר"ל, והיהודים סירבו ואמרו לשליחי המלך: "לא נשמע לך בדבר הזה לכפור בה' עשה עמנו כטוב בעיניך. ויטו צוארם לחרב על קדושת השם ויחודו הגדול. והאויבים נקבצו ויהרגו חסידי עליון וישפכו כמים דמם ויטילו את ישראל לחרב והחזיקו במאודם ויגיעם. ובעת ההיא באו נשים יקרות ותחזקנה אשה ביד רעותה ותאמרנה נלכה אל הנהר ונטבעה עצמנו ואל יתחלל שם שמים על ידינו, כי היה קדש למרמס חוצות ומחמדנו למאכולת אש, וטוב לנו מות מחיים. ומקצתם ברחו על נפשם. האב לא עמד על נפש הבן ולא הבן בשביל האב לבלתי חלל את השם הנכבד. והזקנים שלא היה כח בהם לנוס ויסחבום הרשעים ברנליהם ויסחבום

אנחנו מקווים ומיחלים שתגאלנו אך הגויים לועגים לנו שאנו
עדיין מצפים לישועה אחרי זמן כה רב
**וְתָמִיד בְּתוֹךְ לְבָאוֹת.
יַחֲלֹתִי לְאֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת.
הִרְאוֹתִי לְטוֹבָה אוֹת. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:**

**זְדִים מְאֹד הִלְצוֹנִי הַגּוֹיִים צַחֲקוּ
עֲלֵינוּ הִרְבָּה. בַּעֲצָב נִבְזָה
הַפִּיּצוֹנִי בִשְׁבִיל עֲבוּדָה זָרָה
מֵאוֹסָה שִׁבְרוּ אוֹתָנוּ וְהָרְעוּ לָנוּ
(נ"א כַּעֲצָב נִבְזָה, וַאֲ"כ יִהְיֶה
פְּרוּשׁוֹ כְּמוֹ עֵצִים שֶׁשִּׁבְּרוּהוּ וּמִצְצוּ
אֶת כָּל לִשְׁדוֹ וְעֵתָה הוּא נִבְזָה וְאֵין בּוֹ חֶפֶץ שִׁבְרוּ אוֹתָנוּ וְהָרְעוּ לָנוּ). מַה תַּחֲכָה נִיּאֲצוֹנִי וְעוֹד הֵם
מִבְזִים וּמַחֲרִפִּים אוֹתָנוּ כְּאִשֶּׁר הֵם שׂוֹאֲלִים אוֹתָנוּ לְמָה אֲנַחְנוּ מַחֲכִים לְמִשִּׁיחַ וְהוּא לֹא בֹא:**

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

לְבָאוֹת — אריות כינוי לגויים. **בַּעֲצָב** — בפסל
כינוי לע"ז (או בעצם). **הַפִּיּצוֹנִי** — לשון שבירה
ונתיצה.

ויגדף פסיליהם. ויקצפו השומעים דבריו ויבתקוהו בחרבותם וירמסוהו בעקב סוסייהם.
הִרְאוֹתִי לְטוֹבָה אוֹת וכן איתא בילקוט שמעוני (תהלים מד, רמז תשמו) שבני ישראל כאשר הם
בגלות מבקשים מהקב"ה אות לטובה. בני קרח אומרים (תהלים מד, ב) אלהים באזנינו שמענו
אבותינו ספרו לנו (ותחילת המזמור למצנח לבני קרח), אמר רב חנן: וכי באזניהם שמעו מאבותיהם?
והלא הם עצמם יצאו ממצרים (וראו את כל הנסים)! שנאמר (שמות ו, כד) ובני קרח אסיר ואלקנה
ואביאסף! ולמה אמרו אבותינו ספרו לנו? אמר רב כהנא: שהתנבאו על הדורות האלו אמרו
להקב"ה: לאבותינו עשית, ולנו לא עשית! וכן הוא אומר (תהלים שם) פועל פעלת בימיהם בימי
קדם. פועל שפעלת (להם) שיצאו ממצרים וקרעת להם את הים, אבל לנו לא עשית כן! וכן הוא
אומר (תהלים קטו, א) לא לנו ה' לא לנו. מה הנאה יש לנו שעשית עם אבותינו? ואימתי הוא
הטובה שאמרת לנו לעשות? שתעשה עמנו **אות לטובה** שנאמר (תהלים פו, יז) עשה עמי אות
לטובה!

זְדִים מְאֹד הִלְצוֹנִי וכו' מה תַּחֲכָה והכי איתא במדרש תהלים (ק"ט, כ) על הפסוק (תהלים
ק"ט, נא) זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי. **מַה הַלִּיצוֹנִי?** מליצים הם! אומרים לי מי
שהגלה אתכם עוד אינו משיב אתכם, וכה"א (איכה ד, טז) פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם,
לכך נאמר זדים הליצוני עד מאד, ואעפ"כ מתורתך לא נטיתי.

מַה תַּחֲכָה וכו' ארכו קצים ומועדן טענה זאת מופיעה בהרבה מפיוטי הגזירה וכבר מופיעה
במדרש (איכ"ר ג, ז) על הפסוק (איכה ג, כא) זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל: ר' אבא בר כהנא
בשם ר' יוחנן אמר משל למה"ד למלך שנשא מטרונה וכתב לה כתובה מרובה, ואמר לה כך
וכך חופות אני עושה לך כך וכך ארגוונות טובות אני נותן לך. הניחה המלך והלך לו למדינת
הים ואיחר לשם. נכנסו שכנותיה אצלה והיו מקניטות אותה ואומרות לה. הניחך המלך והלך
לו למדינת הים ושוב אינו חוזר עליך. והיתה בוכה ומתאנחת וכיון שנכנסה לתוך ביתה פותחת

**חֲלָף זֶמֶן וְעֵדֶן דְּנִיָּאל חֲזָה כִּי
הָאוֹמוֹת יִמְשְׁלוּ עַד "זֶמֶן וְעֵדֶן",
וְהֵנָּה כָּבֵר עֲבָרוּ זְמַיִם וְעֵידָנִים
רַבִּים מְאֹד הַחֲרָבָן. נִגְרַע עֲנַג
וּמִעֵדֶן וּבִגְלוֹת נִמְנָעִים מֵאֲתָנוּ
תַּעֲנוּגִים וְהַגֻּיִים לִקְחוּ אֶת כָּל
טוֹב אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲרָכּוּ קִצִּים
וּמִוֵּעֵדֶן וְכָלוּ כָּל הַקִּצִּים וְהַזְמָנִים
שְׁחֹזָה דְּנִיָּאל:
טַמְנוּ פָּחִים לְנִשְׁכָּה וְהַגֻּיִים
אוֹרְבִים לָנוּ וְרוֹצִים לֵאכַלְנוּ. גָּלוֹת מְאֹד נִמְשְׁכָה וְאוֹמְרִים שֶׁהַגְלוֹת נִמְשְׁכָה זֶמֶן רַב. וְהֵנָּה צָרָה וְחִשִּׁיכָה
וְעֵדִיין אֵין אֲנוּ נִגְאָלִים מִחֲשַׁכַּת הַגְלוֹת וּמִצְרוּתֶיהָ:**

חֲלָף זֶמֶן וְעֵדֶן דְּנִיָּאל חֲזָה כִּי
הָאוֹמוֹת יִמְשְׁלוּ עַד "זֶמֶן וְעֵדֶן",
וְהֵנָּה כָּבֵר עֲבָרוּ זְמַיִם וְעֵידָנִים
רַבִּים מְאֹד הַחֲרָבָן. נִגְרַע עֲנַג
וּמִעֵדֶן וּבִגְלוֹת נִמְנָעִים מֵאֲתָנוּ
תַּעֲנוּגִים וְהַגֻּיִים לִקְחוּ אֶת כָּל
טוֹב אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲרָכּוּ קִצִּים
וּמִוֵּעֵדֶן וְכָלוּ כָּל הַקִּצִּים וְהַזְמָנִים
שְׁחֹזָה דְּנִיָּאל:

טַמְנוּ פָּחִים לְנִשְׁכָּה וְהַגֻּיִים

אוֹרְבִים לָנוּ וְרוֹצִים לֵאכַלְנוּ. גָּלוֹת מְאֹד נִמְשְׁכָה וְאוֹמְרִים שֶׁהַגְלוֹת נִמְשְׁכָה זֶמֶן רַב. וְהֵנָּה צָרָה וְחִשִּׁיכָה
וְעֵדִיין אֵין אֲנוּ נִגְאָלִים מִחֲשַׁכַּת הַגְלוֹת וּמִצְרוּתֶיהָ:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

וּמוֹצִיָּאָה כְּתוּבָתָהּ וּקוֹרָאָהּ בְּכַתּוּבָתָהּ וְכו' פָּחִים — מְלַכּוּדָה. לְנִשְׁכָּה — לֵאכּוֹל.
מִיד הִיתָה מִתְנַחֲמָה. לִימִים בָּא הַמֶּלֶךְ אָמַר לָהּ

בְּתִי אֲנִי תִמָּה אֵיךְ הִמְתַּנַּת לִי כָּל אוֹתָן הַשָּׁנִים. אָמְרָה לּוֹ אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ אֶלְמֶלֶךְ כְּתוּבָה מְרֻבָּה
שְׁכַתְּבָת וְנָתַת לִי כָּבֵר אֲבִדּוֹנִי שְׁכֻנוֹתִי. כֵּךְ עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל וְאוֹמְרִין לָהֶם אֱלֹהֵיכֶם
הַסְתִּיר פָּנָיו מִכֶּם וְסִילַק שְׁכִינָתוֹ מִכֶּם עוֹד אֵינוֹ חוֹזֵר עֲלֵיכֶם וְהֵן בּוֹכִין וּמִתְאַנְחִין. וְכִיוֵּן
שֶׁנִּכְנַסְתִּין לְבִתִּי כְּנִסְיוֹת וְלְבִתִּי מִדְּרָשׁוֹת וּקוֹרִין בְּתוֹרָה וּמוֹצֵאִין שְׁכַתּוֹב (וְיִקְרָא כו, ט) וּפְנִיתִי אֵלֵיכֶם
וְהַפְרִיתִי אֶתְכֶם וְנָתַתִּי מִשְׁכָּנִי בְּתוֹכְכֶם וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם וְהֵן מִתְנַחֲמִין. וְכֵן עַל הַפְּסוֹק (שֹׁה"ש ג,
ב) אֲבָקְשָׁה אֶת שְׁאֵהְבָה נַפְשִׁי בְּקִשְׁתּוֹ וְלֹא מִצְאָתִיו אֵיתָא בְּמִדְרַשׁ לִקְחַ טוֹב זֶה אֶרֶץ הַגְלוֹת, שְׁבֻזְמָן
שִׁישְׂרָאֵל סְבוּרִין עֲתָה יִכְלָה הַקֶּץ עוֹד הַקֶּץ נִמְשָׁךְ, כִּי הִרְבָּה סִימָנִין הָיוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל וְכוֹלָם כָּלוּ
וְעֲבָרוּ וְעֵדִיין מַחֲכִים.

נִגְרַע עֲנַג עַל הַפְּסוֹק (אִיכָה ג, יז) וְתִזְנַח מִשְׁלוֹם נַפְשִׁי נִשְׁתִּי טוֹבָה אֵיתָא בְּגִמְרָא (שַׁבָּת כה, ע"ב)
עַל הַתְּקוּפָה אַחֲרֵי הַגְלוֹת מֵא"י: מֵאִי וְתִזְנַח מִשְׁלוֹם נַפְשִׁי? אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ: זֶה הַדְּלֶקֶת נִרְבַּשְׁתָּ.
נִשְׁתִּי טוֹבָה אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה: זֶה בֵּית הַמֶּרְחָץ. רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר: זֶה רַחֲצֵת יָדַי וְרַגְלַי בַּחֲמִין.
רַבִּי יִצְחָק נִפְחָא אָמַר: זֶה מִטָּה נָאָה וְכָלִים נָאִים שְׁעָלֶיהָ. רַבִּי אֲבָא אָמַר: זֶה מִטָּה מוֹצֵעַת וְאִשָּׁה
מִקּוֹשֶׁטֶת לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים. נִגְרַע מִעֵדֶן בְּפִסְקָתָא דְּרַב כְּהֵנָּא (כ"ט) מִפְּרָשׁ שֶׁהַגֻּיִים לִקְחוּ אֶת כָּל
הַנִּכְסִים שֶׁל בְּנֵי בֵּית הַחֲרָבָן: בִּשְׁעָה שֶׁעָלוּ אוֹמוֹת הָעוֹלָם לְיִירוּשָׁלַם וְהַחֲרִיבוּהָ הִתְחִילוּ כָּל מִמוֹנָם
שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְהִרְיֹק, שֶׁנֶּאֱמַר (יִרְמְיָה נא, לד) הִצִּיגְנִי כְּכֹלִי רִיק [וּסְפִיָּה דִּקְרָא מֶלֶךְ כְּרָשׁוּ מִעֵדֶן]. וְאַחֲרֵי
כֵּךְ הִפְכוּ כָּל כְּלֵי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְשִׁבְרוּ אוֹתָם וְנִטְלוּ אוֹתָם וְלֹא הִנִּיחוּ שֵׁם כָּלֵל אֶלָּא לִקְחוּ הַכָּל, שֶׁנֶּאֱמַר (מ"ב כה, טו)
אֲשֶׁר זָהָב וְזָהָב וְאֲשֶׁר כֶּסֶף כֶּסֶף לִקְחָה רַב טַבָּחִים. וְאֵת הַיָּם הִנְחַשְׁתָּ וְאֵת הַבָּקָר שִׁבְרוּ כְּשִׁדִּים וְיִשְׂאוּ נְחוֹשֶׁתָם בְּבִלָּה (שם יג). א"ל הַקִּבְ"ה חֲיִיכֶם אֵין אֶתְם מִפְּסִידִים. אֶלָּא
עָלִי לְהִבְיָא זָהָב, [שֶׁנֶּאֱמַר] (יִשְׁעִיָּה ס, יז) תַּחַת הַנְּחוֹשֶׁת אֲבִיָּא זָהָב וְתַחַת הַבְּרֹזֶל אֲבִיָּא כֶּסֶף. וְכֵן
בְּצִרְפָּת בְּתַחֲלִילַת הַמָּאָה הִי"א הִטִּילוּ הַגֻּיִים מַסִּים וּמַכְסִּים עַל הַיְּהוּדִים. תְּקִנּוֹת Cluny הִעֲבִירוּ אֶת
הַמְּנֻזָּרִים מִשְׁלִיטַת הַמֶּלֶךְ לְשִׁלְיֻת הָאִפִּיפִּיּוֹר, וְעִי"כ נִעְלַם מִקּוֹר הַכְּנֶסֶת חָשׁוּב לְמֶלֶךְ, וְהוּא הַחֲלִיפּוֹ
בְּמִסּוֹי כְּבֹד עַל הַיְּהוּדִים. הַמַּסִּים הִכְבִּידוּ בְּפִרְטָא עַל יְהוּדֵי שְׁאֲנֵץ. ר' יוֹסֵף ט"ע כָּתַב תְּשׁוּבָה שֶׁפִּטְרָה
אֶת יְהוּדֵי שְׁאֲנֵץ מִהַשְׁתַּתְּפוֹת בַּעֲזָרָה לְקַהֲלֻת אַחֲרוֹת כִּי הָיָה מוֹטֵל עֲלֵיהֶם קֶנֶס כְּבֹד בַּעֲקֻבוֹת
הָאֲשַׁמְתָם בְּנִיפּוֹץ פֶּסֶל שֶׁל הַנוֹצְרִים. (תְּשׁוּבוֹת בַּעֲלֵי הַתּוֹסֵפוֹת א')

וְהֵנָּה צָרָה וְחִשִּׁיכָה בְּכִמָּה כְּת"י וְהֵנָּה אֵימָה וְחִשִּׁיכָה, וְלֹא רָצִיתִי לְתַקֵּן כִּי בְּרֹבָא דְּרֹבָא

יְדִידוֹת מְשַׁכְּנוֹתֵי יְרֵשׁוּ.

בָּנִים מִגּוֹ הַגֵּרֵשׁוּ.

עַל גְּבִי חָרֵשׁוּ. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

בְּזִכְרֵי בֵּית מְנוּחָה.

מְקוֹם זָבַח וּמְנַחָה.

מִלְּאֹתֵי יָגוֹן וְאַנְחָה:

לְאַבֵּל נְהַפֵּךְ כְּנוּרִי.

מִתִּי אֵינֶע בְּצִנּוּרִי.

וְאַתָּה תֵּאִיר נְרִי. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

מֶלֶךְ עֶזְרָה מְפָרֵשׁ.

ידידות משכנותי ירשו הגויים
ירשו את בית המקדש. בנים מגיו
הוגרשו ישראל שנקראו בניך
גורשו מקרב העיר ירושלים, וגם
גורשו מערים רבות בצרפת
ובאשכנז. על גבי חרשו והגויים
גרמו לנו סבל רב והעבידו אותנו
בפרך, כאילו חרשו במחרישה על
גב בני:

כזכרי בית מנוחה מקום זבח
ומנחה כאשר אני זוכר את בית
המקדש אשר שם הבאתי קרבנות.
מלאותי יגון ואנחה:

לאבל נהפך כנורי שמחותינו
ומשתינו נהפכו לאבל. מתי אינע
בצנורי מתי אזכה להגיע לעיר
ירושלים. קורא לירושלים צנור

על שם המגדל הגבוה שהיה בו בזמן דוד המלך (ש"ב ה, ח) ואתה תאיר נרי ואתה הקב"ה תהיה לנו
לאור ותושיענו מן הצרות:

מלך עוזר מפורש אתה הקב"ה מלך העולם ומדת גבורתך מפורסמת וידועה.

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

ידידות משכנותי — כינוי לבית המקדש. מגיו — מבפנים. כנורי — כינוי לשמחה ומשתה. בצנורי — במגדלי כינוי לירושלים ע"ש שהיה בו מגדל גדול וחשוב.

זו מלכות מדי, שנאמר (אסתר ג, א) גדל המלך אחשוורוש, חשכה זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בתענית, אימה זו מלכות רביעית, שנאמר (דניאל ז, ז) דחילא ואימתני ותקיפא יתירא. ידידות משכנותי ירשו הפייטן קורא לבית המקדש ידידות משכנותי עפ"י הגמרא (מנחות נג, ע"א) יבא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים; יבא ידיד זה שלמה המלך, דכתיב: (ש"ב יב, כה) וישלח ביד נתן הנביא ויקרא שמו ידידיה בעבור ה', בן ידיד זה אברהם, דכתיב (ירמיהו יא, טו) מה לידידי בביתי, ויבנה ידיד זה בית המקדש, דכתיב (תהלים פד, ב) מה ידידות משכנותיך, וכו'.

בנים מגיו הוגרשו אפשר דקאי על גזירות הגירוש שהיו בימיו. יהודי שאנץ גורשו מערים על ידי ההגמון בסוף המאה העשירית, ויהודי מגנצא גורשו מערים בתחילת המאה ה"א. בשני המקרים חזרו היהודים למקומותיהם כעבור זמן לא רב.

בית מנוחה הפייטן קורא לירושלים ולבית המקדש מנוחה על פי המדרש (שהש"ר א, סט) על הפסוק אף ערשנו רעננה (שה"ש א, טז) מה מטה זו אינה עשויה אלא לנחת רוח כך עד שלא נבנה בית המקדש היתה השכינה מטלטלת ממקום למקום הדא הוא דכתיב (ש"ב ז, ו) ואהיה מתהלך באהל ובמשכן משנבנה בית המקדש (תהלים קלב, יד) זאת מנוחתי עדי עד
מלך עוזר מפורש על ידי מדת העוז של הקב"ה הוא מראה ומפרסם את גבורתו וגואל את

דַּחֲק עָנִי וְרֵשׁ.
אִיכָּה תַבִּיט וְתַחֲרֵשׁ:
נֶאֱיַן שִׁמְךָ מִתְאַגְדִּים.
וְלָבוֹל עֵץ סוּגְדִים.
לָמָּה תַבִּיט בּוֹגְדִים. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

אוצר החכמה

הגוים מתאמצים להמיר את דתנו
סָמַר בְּשָׂרֵי מִפְּחָד.
הוֹדִי נְהַפֵּךְ וְנִכְחָד.
בְּהוֹסְדָם עָלֵי יָחַד:

עֶרְף מְאֹד מִקְשִׁים.
לְהֵנִיא יְחוּדְךָ מִבְּקָשִׁים.
יִסְפְּרוּ לְטָמֶן מוֹקְשִׁים. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

ערף מאד מקשים הגויים מתעקשים מאוד. להניא יחודך מבקשים וכן מטרתם היא לאלץ אותנו לכפור ביחודך ולהודות לשילוש שלהם. יספרו לטמון מוקשים והם הולכים למלך ומספרים לו כל מיני שקרים כדי ללכדנו ושיגזור גזירות רעות עלינו:

ביאור המילים

נֶאֱיַן — לשון צווי מאוס ושנוא. סוּגְדִים — משתחוים. בּוֹגְדִים — כינוי לגויים שהם מסרבים להכיר בך. הוֹדִי — תואר פני. בְּהוֹסְדָם — כשנתקבצו. לְהֵנִיא — להעביר.

מקורות ומדרשים

ישראל כדאיתא במדרש תהלים (טז) אסף אמר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו (תהלים עו, ב), ואומר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוֹזֵךְ (שם עז, טז), מה העוז שהודעת גבורתך בעולם? לגאלם בעוֹזֵךְ ובזרועך!

בְּהוֹסְדָם עָלֵי יָחַד ראה לעיל ד"ה באו כולם בברית, דמשמע שהיתה ועידה של כמרים מכמה ארצות ובה גזרו גזירות נגד היהודים.

יִסְפְּרוּ לְטָמֶן מוֹקְשִׁים פסוק זה הוא בתהלים (סד, ו) ובמדרש תהלים דרשו את כל המזמור על דניאל שיעצו שרי בבל למלך שיגזור איסור להתפלל לכל אלוה אחר חוץ מדריש משך שלוש יום. ודניאל התפלל לקב"ה, ולכן הטילוהו לגוב האריות וניצל בנס. והתפלל עליו דוד המלך מפני שהיה מזרעו. וגם רש"י מפרש את הפרק בדרך זו. ופסוק יספרו לטמון מוקשים פירש"י ידברו אל המלך בערמה דברים טמונים שאפילו המלך לא הבין למה היו עושין כך, והם היו מתכוונים לטמון לדניאל מוקשים להלכד בהם שאמרו לדריש וכו' (דניאל ו, ח) לקיימא קיים מלכא וגו' שלא יתפלל שום אדם תפלתו לפני שום אלוה חוץ ממך עד שלשים יום. ופרוש זה מתאים למצב בזמן ר' יוסף טוב עלם. מלכי צרפת של שושלת הקפטים היו חלשים, והממלכה לא נכונה בידם. כדי לחזק את מלכותם הם נשענו על הכמרים וההגמונים ונתמכו על ידם. כתמורה לתמיכתם השפיעו כמרים אלו על המלך להפר ולבטל את ההטבות שהיהודים נהנו מהם מקודם ולגזור גזרות נגד היהודים.

אוצר החכמה

פרשו מכמורת מצרים הגוים
הלוחצים אותנו שמו רשת ללכדנו
בגזרותיהם. אויב לוחץ עצורים
והשונאים דוחקים אותנו כמו
ענבים שסוחטים אותם ע"י מסים
שונים וגזירות שונות. ישב
במארב חצרים והם אורכים לנו
בגלוי ולא בסתר:

צור אלקי עולם לא תחשה
ותתעלם הקב"ה, אתה אדון
העולם, אין לך לשתוק ולהתעלם.
תן להם כפעלם אלא גמול להם
פורענות כפי שעשו לנו:

קבצו עלי געולים הגויים
המאוסים התקבצו עלינו וחברו
יחד. במרירות אותי מרעילים
והם משקים אותנו רעל מר (משל
לצרות ולגזירות). אהלי אדום
וישמעאלים הם האומות
שביניהם אנו מצויים בגלות
הזאת:

רבתי עם דמומה ירושלים,
שהיתה עיר מלאה אדם, יושבת

עתה שקטה. מקוה ישעך שוממה ועם ישראל המיחלת ומצפה לתשועתך היא עלובה ושותקת. ימין
ה' רוממה אנא ה' הרם את ימיןך וגאלנו ונקום את נקמתך מהאומות:

מקורות ומדרשים

אהלי אדום וישמעאלים פירש ראב"ן דיסד
כן על פי מדרש תהלים (ו, א): למנצח על
השמינית. על ארבע גליות שהן שמונה מלכויות,
(וגלותנו ביד אדום וישמעאל היא הגלות
הרביעית) הדא הוא דכתיב (דניאל ב, לב) ראשה
די דהב טב, חדוהי ודרעוהי, תרין, מעוהי וירכתה, תרין, שקוהי תרין, רגלוהי תרין, הרי
שמונה בבל כשדים, מדי פרס, יון ומקדון, ישמעאל ואדום, אמר ר' אייבו אמרה כנסת ישראל
לפני הקב"ה רבוננו של עולם אנו מקלסין לפניך בשעה שאתה מקבץ אותנו משמונה גליות, שנאמר
(ישעיה יא, יא) והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו וגו' אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס
ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים, שמונה אומות כתובין בפסוק זה, לכך נאמר על
השמינית. וכן יסד ראב"ן עצמו (אפוני אימיו יוצר לברית מילה מ"א) שר כי שמינית שממית לזמור.

אהלי אדום וישמעאלים יסד כן משום שכחמישים שנה לפני הולדתו, בשנת 929, כבש עבד-אל
רחמן השלישי חלקים נרחבים מדרום צרפת והגיע עד טולוס. ואפילו בימי ריט"ע היו פשיטות
ישמעאליות מספרד לאיזור נרבונה ודרום צרפת. כן פירש שלמה יהודה לייב רפפורט במכתב לשמואל
דוד לוצאטו.

פָּרְשׁוּ מִכְמֹרֶת מִצְרַיִם.

אויב לוחץ עצורים.

יֵשֶׁב בְּמֶאֱרֵב חֲצֵרִים:

צור אֱלֹהֵי עוֹלָם.

לֹא תִחַשֶׁה וְתִתְעַלֵּם.

תֵּן־לָהֶם כַּפְעָלָם. חוֹשֶׁה לְעִזְרָתִי:

הם מתכנסים וגוזרים עלינו גזירות רבות

קִבְּצוּ עָלַי גְּעוּלִים.

בְּמִרְרוֹת אוֹתִי מְרַעִילִים.

אֱהִלִּי אֲדוֹם וַיִּשְׁמְעֵאלִים:

רַבָּתִי עִם דְּמוּמָה.

מְקוֹה יִשְׁעֶךָ שׁוֹמְמָה.

יְמִין יְיָ רוֹמְמָה. חוֹשֶׁה לְעִזְרָתִי:

ביאור המילים

מצרים — הלוחצים כינוי לגויים. עצורים —
כינוי לבני ישראל הנתונים בלחץ. במארב חצרים
— במקום מארב שהוא גלוי. געולים — מאוסים,
כינוי לגויים. רבתי עם — כינוי לירושלים.

שירות היכל גנוזים השירים ששרו הלויים בבית המקדש נסתלקו. פסו נביאים וחזנים ואין לנו עוד נביאים וחכמים. שבת משובש עליזים ולכן אין לנו עוד שמחה שלמה:

תמיד נשמעה צוחה בין היהודים נשמעו צעקות מחמת הצרות. נפשי לעפר שחה ואנחנו מושפלים ומדוכאים. ערבה כל שמחה ושמחותינו חשכו ואינם שלמות:

יריבי בוססים בפרך שונאינו דורכים עלינו בעצמה רבה. ורוחי נבקה ממך ונשמתנו התרוקנה ממנו מפני חלישותנו. ספקתי על ירך ואנו מתחרטים על העבירות שעשינו שגרמו לכך:

אין לנו שמחה שלמה
שירות היכל גנוזים.
פסו נביאים וחזנים.
שבת משובש עליזים:
תמיד נשמעה צוחה.
נפשי לעפר שחה.
ערבה כל שמחה. חושה לעזרתי:
יריבי בוססים בפרך.
ורוחי נבקה ממך.
ספקתי על ירך.

מקורות ומדרשים

שירות היכל וכו' משובש עליזים איתא במשנה (סוטה מח ע"א) משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר (ישעיהו כד, ט) בשיר לא ישתו יין. ובגמרא (שם) וממאי דמשבטלה סנהדרי כתיב? אמר רב הונא בריה

ביאור המילים

פסו — פסקו. שבת — פסק. צוחה — צעקה. ערבה — התכסחה בערפל, חשכה. בוססים — דורכים, כאדם הרוצה להוציא יין מהענבים. נבקה — התרוקנה. ספקתי על ירך — ביטוי לחרטה.

דרכ יהושע דאמר קרא (איכה ה, יד) זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם. ולפ"ז יסד ר' יוסף ט"ע פסו נביאים וחזנים, נביאים כי בין מיסדי אנשי כנסת הגדולה היו נביאים כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות: אנשי כנסת הגדולה, והם חגי זכריה ומלאכי, ודניאל וחנוניה מישאל ועזריה, ועזרא הסופר ונחמיה בן חכליה, ומרדכי וזרובבל בן שאלתיאל, ונלוו לאלה הנביאים השלמת מאה ועשרים זקן. ויסד חזנים דמשמע שאר חכמים שהיו בסנהדרין שהיו יודעים עתידות, כדאיתא בגמרא (סוטה דף מח, ע"ב) תנו רבנן משמתו חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל ואף על פי כן היו משתמשים בבית קול וכו' ושוב פעם אחרת היו מסובין בעלייה ביבנה נתנה להן בת קול מן השמים ואמרה להן יש בכם אדם אחד שראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו זכאין לכך נתנו עיניהם בשמואל הקטן. ופירש הרמב"ן (בדרשת תורת ה' תמימה) בת קול בבית שני, והוא קול שנתן עליהם מן השמים וכו' והיו שומעין אותה הראויים מהם לנבואה. ושמואל הקטן היה בסנהדרין בזמן החרבן כמ"ש הרמב"ם (שם). ויסד גם שירות היכל גנוזים משמע שגזרו על הזמרה גם כן בגלל שבטל השיר בבית המקדש. וכן יסד ר' שמעון הגדול (אל א-ל חי ארנן זולת לשבת ראשונה אחר י"ז בתמוז מ"א, ולשבת ב' אחר פסח מ"פ) סוד סנהדרי ערער ותכף ובטלו שירי גגן מבית משתאות מנגן. וכן יסד הפייטן בקינת אלי ציון: עלי הגיון מחוליה/אשר דמם בעריה ותכף סמך לזה ועל ועד אשר שמם/ובטול סנהדריה.
ערבה כל שמחה במדרש (שמו"ר נב, ה) משחרבה [ירושלים] ערבה השמחה וגלה משובש כל הארץ. מהו ערבה? חשכה קבלה (חשכה ת"א קבל) כד"א (בראשית א, ו) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. בעולם הזה שבת משובש כל הארץ.

אין לנו למי לפנות אלא לך שתגאלנו מהר

פֹּנֶה לְצוֹר מִבְּטָה.

בְּשֶׁבֶט אָנוּשׁ נַחֲבִיטָה.

רְאֵה יי וְהַבִּיטָה. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

שׁוֹאֲגִים בְּקוֹל שׁוֹעָה.

מַחֲכִים בְּרִית וְשְׁבוּעָה.

וְהִנֵּה רַק זֹעָה:

אָנָּה חֵישׁ עֲלִיצוֹתָם.

לְהַאֲזִין חֵין מְלִיצָתָם.

כָּאֵז מִנֶּפֶס בְּצִאֲתָם. חוֹשָׁה לְעִזְרָתִי:

טוֹב סוֹכֵךְ בְּאַבְרָהָה.

וְנוֹתֵן מְלוּכָה וּמַעֲבִירָה.

בְּיָדְךָ כַּח וּגְבוּרָה:

פונה לצור מבטא בני ישראל
שמים את תקוותם ותוחלתם
בקב"ה. בשבט אנוש נחבטה
ראה ה' והביטה הבט נא עלינו
שהענשתנו על ידי בני אדם
שאתה משתמש בהם כשבט
לרדות את העוברים על רצונך:
שואגים בקול שועה אנו
מתפללים בקול גדול. מחכים
ברית ושבועה ומצפים שתגאלנו
כמו שנשבעת לנו. והנה רק
זועה ובמקום זה באה לנו רק
יגון:

אנא חיש עליצותם אנא הקב"ה
מהר והבא את יום שמחתנו.
להאזין חין מליצתם ותשמע את
תפילתנו ותחנונינו. כאז מנף
בצאתם כמו ששמעת את תפילת
אבותינו כשהוצאתם ממצרים:
טוב סוכך באברהם הקב"ה, אתה
יכול לפרוש כנפך עלינו ושוב
לקחת אותנו לך לעם. ונותן
מלוכה ומעבירה ואתה נתת

מלוכה לאדם ועתה הגיע הזמן להעביר אותה מהם. בידך כח וגבורה ואין מי שיעמוד כנגדך:

אוצר החכמה

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

מבטא — תקוותה. בשבט אנוש — כינוי לגוים.
נחבטה — הוכתה. זועה — יגון וצרה.
עליצותם — שמחתם. חין — תפילה. מליצתם
— כינוי לתפילה. נף — כינוי למצרים. סוכך
— הגן. באברה — בכנף.

וענין השבט הוא כדאיתא במדרש תהילים על הפסוק (תהלים יז, יג) פלטה נפשי מרשע חרובך.
וכו' [דוד המלך מבקש מהקב"ה שימלט אותו] מאותה החרב שהיא חרובך [של הקב"ה] ועתיד
אתה לרדות (להעניש) בה עולמך. כמה דאמר, (ישעיה י, ה) הוי אשור שבט אפי. ופירושו:
שכשהקב"ה צריך להעניש את בני ישראל הוא משתמש באשור כשבט (מקל), כמו שהוא משתמש
בחרבו של הרשע להעניש עוברי רצונו. וכאן הפייטן מבקש מהקב"ה שיצילנו מהגויים שהם
שבטו (מקלו) של הקב"ה, ובהם הוא מענישנו.

ונותן מלוכה ומעבירה צאצאי המלך קרל הגדול היו נוחים ליהודים והיו מבטלים או
ממזערים גזירות נגד היהודים אשר אנשי הכנסייה רצו ליישם. אך כשקמה שושלת המלך הוגו
קפט בשנת 987 סמוך ללידתו של ר' יוסף טוב עלם התחזקה הכנסייה מאוד, והגזירות החמירו.
נראה שר' יוסף, שראה איך קמה השושלת החדשה והאכזרית בימיו, מתפלל בצנעה וברמיזה
שהיא תבטל.

אוצר החכמה

עֲדָרִיךָ הַשֵּׁב לְמֵאֻיִּים.
לְמַעַנְךָ חַי וְקַיִם.
מוֹשֶׁל בְּגָאוֹת הַיָּם. חוֹשֶׁה לְעִזְרָתִי:
עֲזַרְתָּ אֲבוֹתֵינוּ וכו'.

עֲדָרִיךָ הַשֵּׁב לְמֵאֻיִּים הַשֵּׁב אֶת
בְּנֵי שֵׁהֶם צֶאֱנֶךָ, לְמִקּוֹם חֶפְצָם -
יְרוּשָׁלַיִם וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ. לְמַעַנְךָ
חַי וְקַיִם לְמַעַנְךָ ה' שֶׁאַתָּה חַי
וְאַיִנְךָ מֵת (כְּמוֹ אוֹתוֹ הָאִישׁ הַמֵּת
שֶׁהַגּוֹיִים מִשְׁתַּחֲוִים לוֹ וְעוֹבְדִים
אוֹתוֹ). מוֹשֶׁל בְּגָאוֹת הַיָּם אֶתָּה

ה' שֶׁאַתָּה מִשְׁקִיט אֶת הַיָּם כְּאִשֶּׁר הוּא רוֹעֵשׁ וְגוֹאֵה.

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

הַשֵּׁב לְמֵאֻיִּים הוּא כִּינוֹי לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ לְמֵאֻיִּים — כִּינוֹי לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהוּא מִקּוֹם
כְּדֹאִיתָא בְּמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (בא, ה) עַד שֶׁלֹּא נִבְחַר נִחְשָׁק מֵאוֹד. מוֹשֶׁל וכו' — כִּינוֹי לְקַב"ה.
בֵּית הָעוֹלָמִים הִיָּתָה [כָּל] יְרוּשָׁלַיִם רְאוּיָה לְשִׁכְנָה
מִשְׁנִבְחָר בֵּית הָעוֹלָמִים יָצָתָה יְרוּשָׁלַיִם דְּכָתִיב (תְּהִלִּים קלב, יג) כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן אוֹהַ לְמוֹשֵׁב לוֹ
וְאוֹמֵר זֹאת מְנוּחָתִי עַד פֶּה אֲשֶׁב כִּי אוֹיֵתִיהָ (שם, יד).
מוֹשֶׁל בְּגָאוֹת הַיָּם. סִיִּים בְּעִנְיַן הַיָּם כְּדִי שִׁיְהִיָּה מַעֲנִין הַבְּרָכָה - קְרִיעַת יָם סוּף, וְגַם מִפְּנֵי
שֶׁהַגּוֹיִים נִמְשְׁלוּ לַמַּיִם רַבִּים וְגוֹעֲשִׁים כְּדִלְעִיל בְּד"ה אֶרֶץ בְּזָאוּ נְהָרִים.

אוצר החכמה

הַשִּׁבְתָּ הַשְּׁלִישִׁית שֶׁל בֵּין הַמִּצְוִיִּים הוּא שֶׁבֶת חֻזֵּן. אוֹמְרִים בּוֹ אֶת הָאֱהָבָה וְאֶת הַזּוּלָּת
הַנִּמְצָאִים בְּעִמּוּד שִׁיא־שֶׁלֹּא

אוצר החכמה